

CONCLUSION GENERALE

Dans le cadre de cette étude, nous avons essayé de présenter la région de l'ARINDRANO et de retracer l'histoire de ses populations, c'est-à-dire son évolution sociale, politique et économique, des origines jusqu'à la fin du XIXème siècle, date charnière de l'histoire de Madagascar par le fait qu'elle marque la fin des Royaumes malgaches et le début de l'occupation coloniale.

Partant de l'étude d'une "aire historique" définie, la méthode que nous avons adoptée tire son originalité du fait qu'elle permet de sortir du cadre d'une histoire trop "généralisée" sur Madagascar, celle des régions étant "réduite à quelques lignes, au maximum à une ou deux pages". Pour notre part, l'histoire régionale constitue un "merveilleux laboratoire" pour mieux connaître l'histoire nationale et comprendre les divers aspects de la culture malgache.

Ainsi l'intérêt de l'étude des populations de l'ARINDRANO est-il à notre avis multiple.

En premier lieu, cette étude nous a permis, dans le cadre de la recherche historique, d'aborder trois points importants touchant l'histoire de Madagascar

Il s'agit d'une part du problème le moins peuplement qui reste jusqu'à présent une des questions les plus délicates de notre histoire. En effet, ce problème est étroitement lié à un autre débat, celui des origines des Malgaches et en particulier à la "question vazimba", qui a été elle-même largement discutée par de nombreux auteurs étrangers et nationaux. Pour notre part, l'étude des populations de l'ARINDRANO nous a montré qu'effectivement les Vazimba ont bel et bien existé dans le pays, qu'ils ont formé un groupe beaucoup plus entreprenant et plus organisé que ceux qui les ont précédés c'est-à-dire les *Tompontany* (littéralement, les maîtres de la terre) et qu'ils sont à l'origine de l'évolution de la culture sur brûlis (*la tavy*) à la culture sur rizière aménagée, constituant jusqu'à l'heure actuelle la base fondamentale

de l'activité économique des Betsileo. Pour permettre de justifier cet important fait historique, les traditions orales que nous avons recueillies dans la région sont riches sur ce point et particulièrement vivaces, auxquelles viennent s'ajouter un certain nombre de vestiges de ce passé lointain : l'existence de nombreux tombeaux vazimba dans la vallée de la Mananatanana, la pratique du culte des vazimba qui se maintient encore dans certains endroits, et enfin les récits de la vie des vazimba connue dans les contes et les vieilles chansons populaires betsileo.

La seule question qui reste à élucider concerne alors la délimitation exacte de cette "période vazimba". Au stade actuel de nos connaissances, les informations fournies par les sources écrites et les traditions orales contiennent malheureusement plus d'hypothèses et de questions que de conclusions certaines.

Toujours dans le cadre de cette étude, nous avons fait également la découverte de la véritable culture betsileo.

En opposition avec les populations des autres régions du pays, les Betsileo de l'ARINDRANO présentent l'exemple d'un groupe social discret et concentré : compte tenu des "particularismes géographiques" de leur région (quasi permanence de l'eau des rivières, existence des vallées encaissées et étroites au sol bien fertile, présence de nombreuses trouées qui y convergent), considérée depuis fort longtemps comme une terre de convoitise pour les populations voisines (Bara; Tanala, Merina), ces populations se mêlent très peu - en dehors des grands centres - aux quelques immigrés d'autres groupes.

Cette cohésion générale du groupe "arindrano" nous montre ici les traits caractéristiques de la culture betsileo. Il s'agit d'une culture essentiellement rurale : l'activité économique principale est la riziculture irriguée, dans les vallées, dans les plaines et aussi sur les terrasses. L'élevage est rattaché à la culture du riz par la pratique du piétinage (*diangy*) de la rizière avant le repiquage, mais il joue sur-

tout un rôle de prestige, la richesse s'évaluant et se conservant en boeufs. Cependant, les nombreux rites qui exigent les coutumes ancestrales comportent le sacrifice d'un ou de plusieurs boeufs.

L'habitat est constitué de petits villages (*vala*) - étymologiquement, "narc à boeufs" - construits à proximité des rizières, qui s'opposent aux centres administratifs où est situé le pouvoir et où se concentrent les représentants de l'extérieur (*vahiny*) : commerçants, agents de l'administration. C'est aussi l'image de la contradiction classique "campagne/ville".

La présentation de la société traditionnelle betsileo fait aussi intervenir des "castes", groupes hiérarchisés, endogames : les nobles (*hova*), les hommes libres (*olompotsy*) et les esclaves (*ondevo*). ces "castes" se subdivisent de leur côté en clans (*foko*) qui sont des groupes de descendance théoriquement indifférenciés, mais qui sont en fait principalement patrilinéaires, chaque homme ayant des appartenances aussi bien du côté de ses parents paternels que maternels.

Le tombeau joue dans cette organisation traditionnelle un rôle de premier plan. Il n'est pas un tombeau de clan, comme c'est le cas chez les populations du Sud-Est (Antemoro, Antambahoaka) où le *kibory* est celui d'un large groupe de descendants d'un ancêtre éponyme. Chez les Betsileo, le tombeau appartient à la famille (*fianakaviana*) étendue à plusieurs générations autour d'un ancêtre ou de plusieurs ancêtres et il peut recevoir les descendants et leurs conjoints. C'est à l'occasion des funérailles et autour du tombeau que se célèbrent les réunions et les rites importants, pour lesquels la communauté de voisinage (*le fokonolona*) se joint à la famille. Il n'est donc pas étonnant de constater que les monuments anciens les plus nombreux conservés au Betsileo soient des monuments funéraires : tombeaux de prince (*tranomena*), pierres levées (*vatolahy*), amas de pierres (*tatao*), rattachés à des familles qui en restent les propriétaires et les gardiennes

et pour qui ces monuments sont devenus "terre des ancêtres" (*tanindrazana*).

Cependant, il existe un point commun qui unit les Betsileo aux autres populations malgaches : le respect des ancêtres. En effet, la culture traditionnelle malgache est faite de vie et de mort, du passé et du présent, où le monde des vivants et celui des morts se côtoient quotidiennement.

Enfin, le dernier point de notre étude qui se rattache à la recherche historique concerne l'impact de la civilisation occidentale sur les structures traditionnelles de base.

Dans ce domaine, la diffusion du christianisme et de l'instruction, l'introduction de l'économie monétaire dans la région au cours du XIXème siècle ont transformé, surtout dans les grands centres, les anciennes structures locales.

Sur le plan social, la nouvelle situation créée par les Merina et les missionnaires européens, protestants et catholiques, a provoqué sur les populations de l'ANINDRANO un changement de mentalité : les croyances traditionnelles ne donnent plus une explication véritable du monde, l'école a dissocié la famille jusqu'à séparer les enfants des parents, l'individualisme a gagné les esprits, au détriment de "l'ancienne société égalitaire et communautaire". Sur le plan économique, l'économie monétaire a changé fondamentalement le sens de la culture du riz, qui a dû passer de la culture de subsistance à une culture commerciale. D'autre part, cette commercialisation des produits locaux qui a gagné particulièrement les bovins, le tabac et les célèbres tissus de soie (*les Lamba arindrano*), a porté atteinte aux coutumes d'entraide traditionnelles remplacées par le salariat. L'artisanat local est menacé de disparition.

C'est ainsi que peu à peu, la tradition s'effrite et tend à disparaître devant le "moderne", dont l'image est symbolisée par le processus d'urbanisation d'ANTOAHIRAHADROSO, devenue la capitale administra-

tive, culturelle et économique de la région durant la deuxième moitié du XIXème siècle.

Cette période est considérée comme étant l'étape décisive de l'histoire de l'ARINDRANO. En effet, les populations locales qui se sont concentrées dans la région et enfermées durant des siècles dans leur ancienne organisation traditionnelle ont pris contact avec le monde extérieur. C'est aussi le début d'une "ère nouvelle" faite de nouveaux contacts et de nombreux échanges, et dont la phase finale a vu le regroupement de toutes les populations de Madagascar pour former la Nation malgache.

Est-il besoin de préciser que l'histoire de l'ARINDRANO couvrant la deuxième moitié du XIXème siècle a été facilement reconstituée grâce aux sources écrites, l'écriture étant déjà employée dans les relations établies par le pouvoir central avec les provinces soumises ? ⁽¹⁾ Quant à la connaissance des périodes antérieures, où la parole était "le véhicule quasi exclusif de tout échange", la collecte des traditions orales (*lovantsofini*) a tenu une grande importance dans l'élaboration de cette étude ⁽²⁾.

En effet, en plus des informations découvertes dans les écrits des auteurs étrangers et nationaux, "où des hypothèses de recherche sont parfois présentées comme des vérités ou des certitudes", l'apport des traditions orales nous est d'une grande utilité pour expliquer comment se sont formés les "groupes régionaux" et les "tentatives unitaires" précédant l'époque de regroupement national, ou bien pour montrer le comportement des populations dans les nouvelles "provinces" devant la politique de "centralisation monarchique" menée par le gouver-

(1) - Cf. SOURCES ET BIBLIOGRAPHIE (Les sources écrites : Séries BB et III CC des "Archives royales merina").

(2) - Cf. ANNEXE - B : Recueil de traditions orales (B. à B. 22).

nement de Tananarive et face aux premières notions d'occidentalisation apportées par les missionnaires européens.

Dans le cadre de cette étude et concernant notamment la collecte des traditions orales, notre "accès au terrain" n'a posé aucun problème car le travail s'est déroulé d'une manière satisfaisante. La raison en est que nous avons eu la chance d'avoir rempli, sans prétention aucune, les deux exigences principales préconisées par Camille LACOSTE dans le cadre de la recherche en matière de littérature orale : "disposer de corpus suffisamment importants et posséder une connaissance poussée de la société auteur" (3).

Mais devant les dangers éminents qui menacent actuellement les traditions orales (pénétration du monde moderne et des diverses manifestations qui l'accompagnent, disparition des vieillards considérés comme étant les gardiens de la tradition), il est en effet impératif d'instituer immédiatement des mesures adéquates en vue d'assurer leur protection.

A ce sujet, nous estimons qu'il s'avère nécessaire et urgent de procéder systématiquement à la collecte de nos traditions orales dont l'importance revêt un double aspect : celui de constituer une des principales sources utilisées pour la connaissance de l'histoire et celui de faire partie intégrante de notre patrimoine national.

Cependant, compte tenu des problèmes qui se posent, concernant en particulier la conservation du corpus et l'utilisation des informations recueillies, nous terminerons cette étude en formulant un vœu.

(3) - Le recueil de traditions orales présenté en ANNEXE - B n'est qu'un extrait de nos transcriptions faites à partir d'une vingtaine de bandes magnétiques utilisées au cours des interviews effectuées dans la région.

- Après cette première étude, nous comptons poursuivre le travail et approfondir nos recherches.

Il s'agit de la création d'un Centre de Documentation sur les Traditions Orales qui aura pour tâche : d'abord, la bonne conservation des bandes magnétiques devant les risques de détérioration face à nos conditions climatiques ; ensuite, l'archivage des matériaux recueillis ; et enfin, la large diffusion des informations pour permettre, non seulement aux chercheurs, au risque de devenir l'apanage d'un groupe privilégié, mais aussi à tous les Malgaches de prendre connaissance de l'histoire nationale et des richesses de leur patrimoine culturel.

L'essai d'élaboration de l'histoire d'une des différentes régions de Madagascar ne peut que contribuer à la politique de démocratisation et de décentralisation définie par la Charte de la Révolution Socialiste Malgache dans le but de découvrir et de promouvoir notre patrimoine culturel et aussi de consolider l'unité nationale en acceptant sa diversité.

TABLE DES FIGURES

I - CARTES	Pages
Figure N°1 · Carte de localisation de la région étudiée	29
2 · Carte physique de la région	34
3 · Carte de localisation des anciens sites visités	57
7 · L'ARINDRANO et ses différentes provinces	84
9 · Carte de localisation de deux forts betsileo du début du XIXème siècle	98
12 · L' <u>Atsimon'i Matsiatra</u> , la nouvelle province merina	123
14 · Carte de la région sous l'occupation merina	169
II - DESSINS ET SCHEMAS D'ILLUSTRATION	
Figure N°4 · Les vestiges archéologiques	61
5 · Essai de généalogie des Hova betsileo.....	78
6 · La société betsileo du temps des "hova mandrefy"	82
13 · Lever rapide et reproduction de la ville d'AMBOHIMANDROSO	155/156
III - PHOTOGRAPHIES	
Figure N°8 · Photo montrant des pierres levées (<i>vatoлахy</i>)	93
10 · Photo montrant la forteresse d'IFARANANY	107
11 · Photo montrant la forteresse d'IFANDANA	111
15 · Photo montrant le 2ème temple L.M.S. dans son état actuel	182
16 · Photo montrant la stèle de centenaire de l'église d'AMBOHIMANDROSO	187
17 · Photo présentant un ray amandreny betsileo vêtu de son "Lamba arindrano" traditionnel ..	211

NOTE :

- 1.- Toutes les photographies sont de l'auteur à l'exception des numéros :
 - 10 : Roger ANDRIANIAINA, Studio ARTA - Fianarantsoa.
 - 11 : Philippe OBERLE, Provinces Malgaches - Ed. KINTANA, 1979.
- 2.- Nous devons à MM. RABERANTO et RAMBELOARISON du Musée d'Art et d'Archéologie le développement et la reproduction de nos photos, ainsi que la qualité de nos planches et figures.

TABLE DES MATIERES

	Pages
INTRODUCTION	2
SOURCES ET BIBLIOGRAPHIE	14
<u>PREMIERE PARTIE</u>	
LE PAYS ET LES HOMMES	
CHAPITRE I - <u>Le cadre géographique</u>	
1 - Le milieu naturel	31
2 - Les anciens facteurs de la répartition du peuplement	35
3 - L'Arindrano, une région privilégiée	38
Conclusion	41
CHAPITRE II - <u>L'Histoire du peuplement</u>	
1 - Les sources écrites	43
2 - Les traditions orales	50
3 - Les données archéologiques	55
Conclusion	62
CHAPITRE III - <u>Les premières organisations socio-politiques</u>	
1 - La vie des premiers occupants ...	67
2 - Les grandes dynasties du Sud-Petsileo	75
3 - Rivalités de famille ou Tentatives d'unification ?	83
Conclusion	89
<u>DEUXIEME PARTIE</u>	
LES GUERRES DE RESISTANCE FACE AUX PENETRATIONS VENUES DE L'EXTERIEUR	
CHAPITRE IV - <u>La pénétration merina</u>	
1 - L'Arindrano avant l'avènement de RADAMA I	100
2 - La résistance du Sud-Petsileo face à l'armée merina	103
Conclusion	114

CHAPITRE V - Des institutions ambiguës

1 - Le partage du territoire par RADAMA I	117
2 - L'Arindrano de RARIVO - un royaume be- tsileo où une province merina ?	121
Conclusion	127

CHAPITRE VI - Un équilibre politique et social mal
assuré

1 - La "révolte" des rois du Vohibato ...	130
2 - Un retour à l'ancienne structure	134
Conclusion	139

TROISIEME PARTIE

L'ARINDRANO AU XIXème SIECLE
INNOVATION ET TRADITION

CHAPITRE VII - Administration nouvelle et Sociétés
traditionnelles

1 - L'administration territoriale	148
2 - Les conflits avec l'administration ..	159
Conclusion	167

CHAPITRE VIII - La religion traditionnelle
devant l'assaut du christianisme

1 - La pénétration chrétienne et l'action missionnaire	175
2 - Des groupes sociaux aux intérêts opposés	186
Conclusion	194

CHAPITRE IX - Une région aux grandes potentialités
économiques

1 - Les commerçants merina : leurs activi- tés et leur influence dans la région	200
2 - Le commerce des produits locaux et le déséquilibre des échanges	207
Conclusion	217
CONCLUSION GENERALE	200
TABLE DES FIGURES	227
TABLE DES MATIERES	228/229
ANNEXES	230 à 332
TABLE DES ANNEXES	334

A N N E X E S

(I à C)

LISTE DES INFORMATEURS

I - ANTANANARIVO - VILLE

- 1 - R A B A E I J A O N A
Administrateur Civil au Ministère de l'Intérieur
Originaire de Fanjakana/Fianarantsoa

- 2 - P A R E L A Z A Georges Aldine
Administrateur Civil au Ministère de l'Intérieur
Originaire d'Anjoma/Ambalavao

- 3 - R A T A L A T A Paul
Adjoint Technique de Coopération au Ministère de l'Information
Originaire d'Andranovorivato/Fianarantsoa

- 4 - R A S O L O F O S O N Philippe
Professeur - Conseiller Pédagogique
Originaire de Mahazony/Ambalavao

- 5 - R A T Z F I K A
Ancien Secrétaire d'Etat
Originaire d'Iaritsena/Ambalavao

II - ANBOHIMANASOA - VILLE

- 6 - RASOLOFOSON Justin, 65 ans
Adjoint d'Administration en retraite
Originaire de Vohidahy/Ambalavao

III - FIANARANTSOA - VILLE

- 7 - RAMAHEFARISON, 51 ans
Magistrat, Procureur de la République
Originaire de Vohitrafeno/Vohibato

- 8 - RAJOHARSON Maurice, 65 ans
Instituteur - Journaliste
Originaire de Nasandratrony/Isandra

- 9 - RABESAHARIVELO Armand, 43 ans
Employé de l'Hôpital
Originaire d'Andohogny/Isandra

IV - MAHASOABE (Firaisampokontany)

- 10 - RAINIHIFINA Jessé, 90 ans
Pasteur en retraite
Auteur des ouvrages LOVANTSAINA BETSILEO (Histoire,
Coutumes, Littérature)
Domicilié à Mahasoabe/Lalangina

- 11 - RANIVELIMANALO Seth, 52 ans
Fils du Pasteur RAINIHIFINA
Commerçant à Mahasoabe/Lalangina

- 12 - RATSIMBAZIFY Martial, 43 ans
Cultivateur
Président du Conseil Populaire du Firaisampokontany
de Mahasoabe/Lalangina

- 13 - RANOSA Joseph, 56 ans
Ancien militaire, ancien Maire Rural
Président du Comité Exécutif du Firaisana de
Mahasoabe.

V - VOHITRAFENO (Firaisana)

- 14 - RANAPOLAHY François de Paul, 71 ans
Ancien délégué cantonal
Village d'Andohamitoko - Etsinanana
- 15 - RATSIMBA Jaona, 60 ans
Catéchiste de la Mission Catholique
(Andohamitoko-Andrefana)
- 16 - RABEVONJY Emmanuel, 66 ans
Pasteur en retraite (FJKM)*
Village d'Andohamitoko-Andrefana

* F J K M : Fianonnan'ny Jesosy Kristy Mpanonjy -
Mission Protestante de Londres (LMS).

VI - MAKEMISY-ITENINA (Firaisana)

- 17 - REFARILAHY Samuel, 58 ans
Pasteur de la Mission FJKM
Ambalatsena

- 18 - REFARILAHY Joseph, 62 ans
Fonctionnaire en retraite
Notable dans le village d'Amindradanga-Vohitrarivo

- 19 - RAKOTOZAFY François, 57 ans
Cultivateur à Vohitsoa

- 20 - RATSIMBAZAFY Charles, 41 ans
Cultivateur, Président du Comité Exécutif
du Firaisampokontany

- 21 - RANIVONITRY, 103 ans
Notable, père de M. RATSIMBAZAFY Charles

VII - MAHADITRA (Firaisana)

- 22 - RAJAONA Alfred, 67 ans
Fonctionnaire en retraite
Notable à Tsihoaia
- 23 - RAINIZAFY Pierre, 44 ans
Cultivateur, Milice du Fokontany
Village de Marolanja
- 24 - RAJONILAHY Daniel, 40 ans
Cultivateur à Ambalajava
- 25 - RAINITSIZAFY Samuel, 65 ans
Cultivateur, Président du Fokontany de Vohitsaveotsa
- 26 - RASALAMI Joseph, 54 ans
Conseiller du Fokontany
Cultivateur à Ambalamanenja II
- 27 - RAINIMANALA-RAKAJY, 66 ans
Cultivateur
Grand notable à Tsihoaia
- 28 - RAINIROZY Jean Baptiste, 56 ans
Cultivateur à Ambalamanenja II
- 29 - RAMENY Jean Noël, 34 ans
Cultivateur à Marolanja
- 30 - RAKANY Joseph, 57 ans
Conseiller du Fokontany
- 31 - RIJAOZY Joseph, 66 ans
Ancien Maire Rural
Originaire de Tanjombato/Antananarivo
Commerçant au Chef-Lieu du Firaisana

VIII - TALATA-AMPANO (Firaisana)

- 32 - RAKOTOSEHENO, 44 ans
Président du Comité Exécutif du Firaisampokontany
- 33 - RAJOSEFA, 51 ans
Cultivateur, Président du Fokontany de Tanandava
- 34 - RANDRIAMARO, 75 ans
Cultivateur
Notable dans le village d'Amalavao-Ambozotany
- 35 - RALAHY Pierre, 63 ans
Cultivateur
Village d'Amalavao-Ambozotany
- 36 - RABOTO Joseph, 62 ans
Ancien militaire (Gendarmerie)
Village d'Antsahady
- 37 - RABIL Samuel, 60 ans
Cultivateur
Amalavao-Ambozotany

IX - ANDRANOVOROVATO (Firaisana)

- 38 - RAJOFELISOLO, 64 ans
Fonctionnaire en retraite
Président du Comité de la Paroisse de Fenoarivo
(Mission Protestante Norvégienne)
Originaire d'Iarinomby/Ambalavao
- 39 - RAJOMELAHY Johanes, 67 ans
Cultivateur
Village d'Ambalamananjoky
- 40 - RAJRONF, 62 ans
Boucher à Ilafa
Originaire de la Banlieue d'Antananarivo
- 41 - RETONGAVAO, 62 ans
Instituteur privé en retraite
Domicilié à Marovovotany
- 42 - RASCRIVELG Clotilde, 52 ans
Couturière, Ilafa
- 43 - RAFFIRILAHY, 60 ans
Ancien militaire (Gendarmerie)
Village d'Ilafa

X - VOHIMARINA (Firaisana)

44 - RAJONA Jaona, 43 ans
Commerçant
Village d'Amboanjo

XI - AMBELEVATO-VILLE

- 45 - RIMAMPIANDRA Ignace, 50 ans
Instituteur Public
Vice-Président du Fivondronana
- 46 - RABOTOVVO Petera, 55 ans
Adjoint du Délégué Administratif du Fivondronana
- 47 - RAHOVILAHY Albert, 75 ans
Instituteur Privé en retraite
Grand notable à Sahamasy
- 48 - RAZAFINDRAKOTO Alexis, 66 ans
Fonctionnaire du Service des Eaux et Forêts en retraite
Originaire d'Ambohijanaka/Antananarivo
- 49 - ANDRIANESINORO Daniel, 60 ans
Pasteur, Secrétaire Général du Synode
Régional de la Mission Protestante FJKM
- 50 - RAMIANDRISON Joseph, 50 ans
Pasteur de la Paroisse de Bethela
(Mission Protestante FJKM)

XII - A N J O M A (Firaisana)

- 51 - RAHERIVAHENA Julien, 48 ans
Instituteur Privé Protestant FJKM
Village d'Ambalamanandray
- 52 - RAONIMASOANDRO, 59 ans
Petit-fils du Prince RARIVONRINDRANO de Tsienimparihy
Village d'Ambalamahamasina
- 53 - RABOLANASOANDRO Justine, 52 ans
Ménagère, frère du Prince RAONIMASOANDRO
Ambalamahamasina
- 54 - RANOSA Alphonse, 66 ans
Cultivateur
Village d'Ambalamanandray
- 55 - RAHASIVELO Esther, 52 ans
Maîtresse d'Enseignement Ménager
Village Anaody/Vohitrosy
- 56 - RAKOTOVAO Benoit, 65 ans
Membre du Comité du Fokontany
Ambohibato/Tarinorby
- 57 - RANONOELISOLO Théodore, 42 ans
Ancien militaire
Membre du Comité Exécutif du Fivondronana
Village de Vatomaria

XIII - AMBOHIMAHAMESINA (Firaisana)

- 58 - RAKOTONIRINA Pierre, 43 ans
Cultivateur
Président du Comité Exécutif du Firaisampokontany
- 59 - FAHARINOSY Seth, 42 ans
Délégué Administratif du Firaisana
- 60 - PATSIMBAZAFY François, 49 ans
Charpentier
Président du Comité Populaire du Firaisana
- 61 - RAINIVOLA Joseph, 83 ans
Cultivateur
Grand notable à Filiarivo

XIV - AMBOHIMANDROSO (Firaisana)

- 62 - RAMENA Marcel, 50 ans
Cultivateur
Village Ambondrona

- 63 - RABOTOVAO Edouard, 58 ans
Capitaine en retraite
Village d'Ankazotana

- 64 - RANDRIAMITSIRIHANGA, 83 ans
Ancien Maire Rural
Grand notable à Iaforano

- 65 - RANTOANDRO, 91 ans
Tisseuse
Ambohimandroso

- 66 - RAZAFIMBELO Samuel, 78 ans
Pasteur en retraite (LMS)

- 67 - RAZAFINDRAKOTO Daniel, 50 ans
Catéchiste de la Mission LMS
Village d'Ambalamasina

XV - IARINTSUNA (Firaisana)

- 68 - RANDRIAMAROVAHINY, 64 ans
Cultivateur, Président du Fokontany de Manampy
- 69 - RANDRIAMPITSIRIA François, 57 ans
Cultivateur
Village Ambalavao
- 70 - RATAKIKONY, 59 ans
Président du Comité Populaire
du Firaisampokontany
- 71 - RANDRIAMITSIRIONY, 52 ans
Cultivateur
Village de Mahavanona
- 72 - RANDRIANTSOLAZA, 57 ans
Cultivateur
Village d'Amboasary
- 73 - RAZIFIMALAZA, 60 ans
Cultivateur
Village Mahavelona
- 74 - RANDRIAMALEFUKONY, 59 ans
Cultivateur
Village d'Ampita

XVI - FENOARIVO (Firaisana)

- 75 - RYASY Benoit, 71 ans
Ancien militaire
Grand notable à Izborano
- 76 - RYTSARAZAFY Victorine, 62 ans
Tisseuse
Village d'Ambalavelona

XVII - ANKERAMENA (Firaisana)

77 - RAIVÉLO Stanislas, 68 ans
Cultivateur
Village de Famoriana

RECUEIL DE TRADITIONS ORALES

A - F A H A G O L A

(Les "siècles obscurs")

N Y G O L A

Ny atao hoe Gola dia olombelo taloha be tagny. Ny tane nihaviany izao sy ny fotoa nahatonga azy teto dia tsa mba nisy nahatadiidy loatse. Fa ny natao hoe : sahagola izao, dia raha efa ela be taloha tagny.

Eko ! Io olo io à ! Olo vao tsa mba nitafy loatse.
Hodi-kazo ro fofoha, hatao siky, hatao salaka, hitafiana.

Ary tamin'izay fotoana izay dia vao nafana ny tane.
Sady vao tsa nisy raha nilay loatse satria rehefa tapy misakafo dia matory. Ary ny asa fiveloman-po tsa mba nisy koa, tahaka ny famboea sy ny fiompia izay ...

Nalalaka dia nalalaka ny fiagna, satria izay toera maha-aligna izay na mahafinaritse dia itoera ka atoria. Toy izay koa ny toera ahita hani-kohanina.

Ny fitafia dia hodi-kazo toy ny nonoka ro fofoha ambony vato. Dia igny ro sasana mba hatao siky.

Ny sakafo dia valala, tantely, tandraka, tsipoy, akanga, sy ny sisa.

Ny toera ipetraha dia andava-bato na agnelakela-bato egnny.

Tamin'izay dia tsa voa nahalala afo ny olo na hoe namindro, fa dia hohanina mata aby ny sakafo. Ny vato nahamay tagninin'ny andro ro ametraha sakafo, mba ho maigna, ary dia hanina.

Taloha ela be dia feno ala itoy tane toy ary dia feno biby maro samihafa. Ary tamin'izay dia mifakatahotsa ny biby sy ny olo, ary dia samy mandeha ara-kolafiny avy daholo.

NY GOLA SY NY KIMESO

Tany malalaka itoy tanin'i Betsileo toy, ka mponina nantsoina hoe Gola, Alakoka, Fonoka, Konka, Omba, ary ny Kimeso sy ny Vazimba.

Vahiny vaky sambo avy any ivelany anefa izy ireo no tonga teto, ary efa hatrin'ny ela be ka nanjary toy ny angano ; fa ny Kimeso sy ny Vazimba no mbola azo lazaina ho tantara velona satria mbola nisy ny dorian'ireo olona ireo, ra eto Betsileo na any Antsakarava.

Ny Kimeso dia tao amin'ny faritany ombodin'Andringitra no nahitana azy farany. Fohy sady matanjaka ny Kimeso. Efa nifangaro monoka amin'ny mpifindra izy ka azo lazaina ho tsy misy intsony izy ireny ankehitriny fa fongotra amin'izao fotoana izao. Angamba izany no nahatonga ho saika tsy nisy mihoatra ny 1 m 53 halava eo ho eo ny tena Betsileo hiringiriny, satria tonga metisy. Nefa kosa, ny tsy mbola metisy, dia nampitondrain'olona anarana hoe Kalanoro.

Fohy sady kely vatana izy ireny, matanjaka ka tsy azo anaovana an-kinambo. Monina ny toerana misy olona mandrakariva ny Kalanoro ary hita mandehandeha eny an-tsaha amin'ny alina mitady sakafo ary indraindray miditra an-tokan-trano mireby harina. Ny Kalanoro dia mbola hita mandrakariva amin'izay toerana kisakasaka na tety na kosa tanàn'aolo, toy ny tetin'i Lakera (avaratra Ambalavao), indrindra fa amin'ny tany amoron'ala hatrany Andringitra ka hatrany Mahasoabe (atsinanan'i Fianarantsoa).

Ny ady nifanaovany tamin'ny foko hafa, indrindra fa ny Vazimba no nifindrany monina tao Atsimo, any Bara, ka nandaozany ny taniny.

- RAJOHARSON Maurice -

(Fianarantsoa)

- 27 Octobre 1978 -

B - FAHA - VAZIMBA

(La période des Vazimba)

NY VAZIMBA

Ny Vazimba dia olo avy taty afara, hatrany Atsinana ary araka ny lovatsofina re.

Ireo Vazimba ireo dia olo nahay raha, ary niasa. Ireo ro olo namolaka ireo tane marobe tato. Olo niompy, nahalala nitafy ka namboly. Toy izany ny afo vato hatao kipaika, hameloma afo ka handrahoa sakafo, ary dia ihinana sakafo masaka izay.

Efa taty afara ela be vao niady sy nifanafika ny Tompontany sy ny Vazimba. Fa taloha dia nifanaraka soa ny Gola sy ny Vazimba.

Olo nonifa ny Vazimba ary ny mate dia naleviny, ka ny fasany dia izay toera tiany hanaova azy.

Taloha dia lehibe tamin'olo aby ny fifakantiava sy ny firaisakina madio. Ary dia nifampitondra toy ny mpihava ny olo, ka matetika dia to-teny sy manan-dery izay rehetra voalaza.

Ary dia izany no nahatonga ny olo ankehitriny mbola misy manao saotsa amin'ireo fasam-bazimba ireo : mangataka fitahia sy tso-drano noho ny finoany azy, hiteraka zazalahy na zazavavy, handatsa-kora, hamokatsa bebe kokoa, sy ny sisa sy ny sisa.

Dia io ary no nahatonga ny fasam-bazimba hoe misy Zanahary, afaka hiaro sy hitahy.

Nefa koa dia misy fasam-bazimba lazaina hoe masiaka, araka ny toetsin'ny Vazimba fony fahavelony. Ary tsa saky anaova maloto eo hatramin'izao.

- RAHOVALAHY Albert -

(Sahamasy/Ambalavao)

- 7 novembre 1978 -

Ireo Razam-Bazimba

Ny Vazimba dia nipoitra tamin'ny andron'ny Alakoka sy ny Fonoka. Nifanambady ihany ireo foko hafa teo aloha sy ny Vazimba ka ireo tompotany teo aloha no fotsy nono. Noho izany dia misy ram-bazimba mikoriana amin'ny Betsileo, koa tsy mahagaga raha fatra-panaja ny toerana nilevenon'ny Vazimba ny Betsileo.

Voalaza ny mpitantara sasany fa ady no nialan'ny Vazimba tamin'ny tanin'ny Antanandro (Betsileo) sy ny Ambaniandro (Merina). Ny sasany kosa dia milaza fa tsy ady akory no nialany teto Betsileo, fa nilefa ny Afotro izay nandoro ny tanibe ; nivaky roa ny razan'ny Vazimba ka ny sasany dia namonjy ny ainy ary nifindra toerana any Antsakalava.

Izany RAVARONGY izany no fiandohan'ny andriana Vazimba ary niorim-ponenana teto Afovoan-tany. Avy any An-tsinanana ny fihaviany ary ny dian-tongond-Ravarongy dia hita eo amin'ny vatolampy nihitsahiny ka lempona mitondra ny dian-dratsatongony.

Nanana rahalahy atao hoe RAPETO ity Ravarongy ity ary nanana hery tahaka and-Ravarongy koa izy sady lavabe. Nisy dian-tongony avokoa manerana ny tany Betsileo.

Nanan-janaka atao hoe RATSITAKONALA Ravarongy ary izany anarana izany dia manambara ny halavany mahataka-danitra.

Tao Ambohitsaony ny Andriana Vazimba no naka vady tamin'ny zanak'Andriana tao Homasazo (Ambalavao) ka niteraka ny zanany telo mipanadaha, dia :

- 1 -- Ravolamagnarivo
- 2 -- Raompagnarivo - I, fiandohan'ny Andrianaby
- 3 -- Raotoveriela, izay hafa reny tamin'ireo mipanadaha voalohany izay niaraka tamind-Raivao mpanjakan'ny Alakoka.

Ity RAOMPAGNARIVO ity, izay fiandohan'ny Andrianaby dia niteraka an-Ratrimo izay maro vady, ka ny nalaza tamin'ireny dia Rasendritamotamo, izy avy amin'ny foko Fonoka. Niteraka izy ireo ka niteraka and-Ravolafenoarivo, izay niteraka and-Ravolafenoarivo, izay niteraka and-Ravolampiarivo renind-Raompagnarivo - II, fiandohan'ny hova Andrianaby atao ROFEFENA. Maro karazana ny Andrianaby fa ao ny Marosada, ny Zafimolajy, ny Leamanakena ary ny Rofefena voalazantsika, sy ny sisa sy ny sisa.

Rehefa nitranga ny Afotroa dia nancavotra aina niankan-drefana any Antsakalava ny Vazimba, fa Raompagnarivo - II dia nentina nandositra any andohan'i Matsiatra, niaraka tamin'dreniny Ravolampianarivo. Nambenana tsy ho azon-doza tamin'ny afo izy mianaka ary nanendrena foko ho niambina azy sy hanome sakafo ho haniny. Novalian-tsoa ireo mpiahy ny zanak-Andriana ireo ka nampitondraina fanjakana handidy fokonolona, ary nampitondraina ny anarana hoe : Andevohova, Raindrala sy Ramanga.

Rahafa nijanona ny hain-tany dia niverina namonjy ny agnaran-drainy Raompagnarivo - II ka eo AGNALAMENA izy no nanorina ny vohiny : Vohitry ny hova (Vohitsova) ho fagnahiany ary nonenany sy ny taranany nandritry ny taona maro.

Nanjaka sy nandidy ny vahoaka ny taranak'ireo Andrianaby ROFEFENA ireo, fa rehefa tonga kosa ireo Hova vahiny, karazana Arabo, dia naongana tsy ho nanjaka intsony ny taranaka ROFEFENA fa nohajainy tamin'ny anarana hoe ANDRIANABY ary dia tonga HOVA MPANO-MINDA na hoe HOVA FADY.

- RAJOHARSON Maurice -
(Fianarantsoa)

- 27 octobre 1978 -

NY FASAM-BAZIMBA

Ny Vazimba dia olo fohifohy ary efa nahay raha, nihaza hasandrano ary namboly ka namolaka tane marobe.

Rehefa avy ny hova, dia ireo olo avy tamin'ny firenena arabo niaraka tamin'ireo olo sasany koa izay namaraka azy, dia voaroaka ny Vazimba. Ary dia nilefa any Andrefa ary ahy 'reo ro natlorim-ponegna.

Hatramin'izao dia mbola misy taranany ahy. Maro ny tane voafolaka, nataony tanimbary. Ary dia nitombo sy nihamaro teto ny Vazimba, ka nandevina ny mate, dia ireo toera voalaza hoe fasam-bazimba.

Hatramin'izao dia mbola maro tokoa ireo fasam-bazimba ireo, indrindra fa amin'itoy faritsy Iarintsena 'toy.

Ny toera nisy azy dia tehy andava-bato tehy ary ny fasane dia fohifohy koa ny tehany.

Hatramin'izao fotoa izao dia mbola ahita fasam-bazimba tena masiaka tokoa ; ny sasane itonoo akoho sy anaova vava ary angataha fitahia. Ohatsa : eo Andrefan'i Fihasinana eo, dia tsa azo kasiha mihitsy. Ao dia tsa mba anaova vava. Tahaka izay koa amin'ny toera-kafa, itonoo akoho ka itondra toaka.

Tsy mbola nisy anefa fasam-bazimba namonoa aomby fa dia vitan'ny fitonoo akoho sy itondra toaka ihany.

- RATARIKONY -

(Malalia/Iarintsena)

- RANDRIANTSOALAZA -

(Amboasary/Iarintsena)

- 9 novembre 1978

NY AFOTROA

Taty afara dia nisy olo mpihavy hafa koa. Dia izany atao hoe RANDRIANAKATSAKATSA izany no niboahan'ireo Vazimba 'reo.

Io indray dia any Andrefa Atsimo. Dia niroso aty Avaratsa ; nahazo ny moron'i Horombe. Ka ireo dia olo nahery ka nahay raha, ary dia nandresy tosika ny olo tompotany tato taloha.

Fa tamin'ny fotoa nisy ireto olo marobe ireto izao vao nampisy ny atao hoe "afotroa". Io afo io dia tsa mba fatatsa izay nihaviany, fa araka ny voalaza dia toa hoe afom-baratsa, ka nandoro ny tane aby.

Ka dia maro ireo olo nilefa tamin'ireo lohavohitsa tsa haza ny afo, na koa namonjy vavaranjo. Ary dia reha tokoa ny moron-drano atoy aminay atoy ro mbola ahitana mandrak'androany tanànaolo misy laveno iñy ambaiko iñy, izay noneñan'olo taloha ela be tagny.

Ary dia tamin'izay no nahitan'olo hoe soa ny henam-biby masaka tratry ny afo. Ka dia natao izay tsa hahafaty ny afo. Noferina nifindra noniña etsy sy aroa. Natao an-taik'aomby.

Aty afara koa vao nahita ny afo vato, ka dia tsa sahira koa ny olo.

Ka ireo Vazimba 'reo, araka ny voalaza dia olo avy aty Andrefa (Afrika hono !). Ka olo nahery tato ny Vazimba. Ary dia tamin'izay no niatomboka ny fanjakanjaka tato : ny mahery tonga mpanjaka ary ny resy dia nanjary mpanompon'ny mahery.

Hatramin'ny andro ny Vazimba vao nisy koa ny fihafiana, ka dia samy roso niremby sakafo ho azy ny olo, na koa hanao toera honegna na toera hilefa, soa misy manafika.

Taloha anefa dia tsa mba nisy nampiahiaky mihitsy fa dia niaigna nalalaka tamin-pilamigna ny olo aby.

Taty afara indray dia resy tosika ahy Andrefa ahy ny Vazimba, satria resin'ireo mpihavy taranaka Arabo tonga taty afara.

Ary dia maro ny toera mbola ahita fasam-bazimba izay nanjary tany fady na koa anaovan'ny olo saotsa, hangataha fitahia.

Koa satria nahery ny avy tafara dia resy tosiky ny Vazimba noho ireo Hova taranaka Arabo ireo. Ka dia ahy Andrefa ahy, amin'izao faritanin'i ~~Marabe~~ izao, no mbola ahita ny taranany ankehitriny.

Koa raha misy Betsileo tonga ahy dia voalaza fa raisin' ireo Sakalava ireo soa hoe, tahaka ny havany mihitsy.

Taloha hatrin'ny ela be dia tane nisy aomby itoy tane 'toy, ary tane lonaka nisy ahitsa maitso ka dia voky sy rehagna tokoa ny aomby tato. Ary dia nalaza ela be fa hoe tane be aomby ary tane vokatsa itoy faritanin'Iarindrano 'toy.

- RAMENOELISON Théodore -

(Vatonaorina/Anjoma)

- 3 novembre 1978 -

C - FAHA - HOVA "NANDREFY"

(Au temps des Hova "nandrefy")

NY NIANDOHAN'NY TARANAKA
HOVA NANJAKA

Ny Arabo no anisan'ireo firenena tonga voalohany nanitsaka ity Nosy misy antsika ity. Tamin'iny moron-tsiraka atsimo-atsinanana iny no nihanaka ireo vahiny ireo.

Tamin'izy ireo dia nisy taranak'Andriana natao hoe RAMAKARARO mba niaraka tamin'ireo olona tonga ireo.

Nisy telo ny zanak'i RAMAKARARO dia RAMASOANDRO, IVOLAMENA ary vehivavy iray atao hoe MAHAJIBA.

Anakova mafy loha RAMASOANDRO. Mbola velona RAMAKARARO rainy dia efa nanorina fanjakana kely tao akaikin'ny ranon'i Matitanana izy.

Maro ny zaza natera-DRAMASOANDRO, fa nisy anankiray tena mafy toto koa dia ilay atao hoe RAVATOMANEHINILA na VASIAFOTSY na ANDRIANDOHALIKOSY.

Mbola natanjaka rainy dia efa namoriany tafika sy niakarany ny vohitra nisy azy. Tsy faly tamin'ny nataony ireo iray tam-po taminy, ka dia nitambatra izy ireo nangorona an-DRAVATOMANEHINILA. Resy ilay io dia niala, nefa tsy nihataka lavitra fa mbola nahatafaorina fanjakana kely tao Iaborano-Imoro. Mbola nenjehin'ireo iray tam-po taminy anefa izy ka tsy tamana tao.

Dia nanatona ny Anakara izy mba hilaza sy hanondro izay toerana mety hanjakany. "Any andrefana any, hoy ny Anakara, dia misy vohitra avo. Amin'izany vohitra izany hianao vao hiarina sy hanorim-panjakana ka halaza sy ho re eran'ny vasan-tany efatra".

Niongaka omban-bady aman-janaka i VASLAFOTSY narahin'ireo Antemoro Tsimaito sy Anakara sy ireo havany ary ny tandapa tsy mahafoy azy.

Anisan'ireo Antemoro Tsimaito sy Anakara tamin'izay i HAMBAMENAMASO ary i TSIVALAKA, izay re lasa taty aorina.

Tsy voatonon'ireo Anakara ny anaran'ilay vohitra malaza hataon-dRAVATOMANEHINILA voehana, ka izay vohitra tojo teny an-dalana dia niakarana avokoa.

Maro ny vohitra efa notetezina tao anaty ala ao, nefa horaisin-tsika hatreo Ambondrombe. "Tsy tanana eto aho, hoy i VASIAFOTSY, fa ratsy ity vohitra ity, fa mbola maha-tazana ny setrok'afon'Imoro eto". Dia niova anarana hoe Iratsy Ambondrombe.

Rehefa nandeha niankandrefana, ka nahita ilay vohitra avo atao hoe Ankaranila, dia niantsoantso ny hova : "Vohitra avo iry andrefana iry ka io no honenana fa ny avo no malaza". Dia raikitra ny anarany hoe Avomalaza.

Nefa alohan'ny hiakarana an'i Avomalaza, hoy ny Anakara, dia hamono omby hitata ny vato (hanandrana ny vato). Ka ilay vato notondrahana ny ra hitatana dia nantsoina hoe : Vatomitata.

Tsy naharitra ny fipetrahana teo Avomalaza fa manentondraratra, ka noheverin-dRAVATOMANEHINILA fa ny setrok'afo avy any aminy no tonga aty. Nilaza tamin'ny olona izy fa misy vohitra rakotr'ala maitso tazany ao avaratra-andrefana.

Dia natao anaran'ilay vohitra ny hoe Ialatsara.

"Vohitra indray iry andrefana iry, hoy ny hova RAVATOMANEHINILA, io angamba no ilay tanana voasikidin'ny Tsimaito fa hiarantsika".

Songoamana no anaran'ilay vohitra tamin'izay. Ary tao no narary Ikalavao mpanompon-dRAVATOMANEHINILA izay tena tiany tokoa. Nisy hidihidy naniry ny tenany rehetra, ka dia voalaza hoe boka ary dia voantery hatoka-monina fa ndrao mamindra aretina amin'ny vahoaka.

Tsy ampy indroa andro anefa dia sitrana Ikalavao ka niverina tany an-toby, ary faly ny hova satria "tsa boka" Ikalavao. Ka ilay toerana nahasitrana soa aman-tsara azy no natao hoe Antsaboka, izay raikitra ankehitriny.

Nony ela dia manimanina indray an'Imoro ny hova fa nahatazana ny setrok'afy avy any amin'ny toerana nilatsahan'ny tavaniny eo Songomana.

- "Ndeha any, hoy ny Tsimaito, hiindra amin'iry vohitsa atsimo iry fi io mba ambany toerana ka tsy hahatazana loatra ny setrok'afy avy any imoro".

Nekena ny tenin'ny Onasina ka vetivety dia nofehezina ny entana. Efa tanàna tao anefa ny olona ... Any ka sarotra ny fiain-gan'ny vahoaka. Io no nahatesitra ny hova ka nitenenany mafy hoe : "Ny any an-draño mba are fa aho efa minga fandia". Io teny amin-katezerana natson'ny hova RAVATOMANEHINILA io no nanjary nahafaty ny anaran'ny vohitra Songoamana ka niantsoana azy hoe Andrañombarany ankehitriny.

Talona ny rahatongavana teny Ambohidhibe anefa, dia nandry indroa alina tao Mamoniambe.

"Vohitsa nitatongana ity ka tsy nampisondrotra andro ny hova ka dia nifeho hiakatra eny Ambohidhibe mihitsy, moa sa akory va ny hevitrao ny hova ?".

- Hianareo no ilako era ka izay tapakareo, hoy ny hova.

- Raha tahaka anay dia tsara ny miala eto ka ndeha ho eny Ambohidhibe.

Ilay vohitra Mamoniambe izay nilan'ny hova era tamin'ny Anakara dia novana indray hoe : Ilakoera, izay raikitra ankehitriny hoe : Iakoera.

Farany, dia tonga tao Ambohidhibe ny hova RAVATOMANEHINILA sy ny olona nanaraka azy. Anisan'ny vohitra avo ato Betsileo izy io. Ny tendrony ambony aza dia nomena anarana hoe : Tsitongakijoa, noho ny hahavony.

Efa nisy mponina tamin'io vohitra io tamin'izay. "Tranovondro" no anaran'ny foko teo. Dia nisakana an'dRAVATOMANEHINILA sy ny vahoakany ireo Tranovondro ireo, mba tsy hanorim-ponenana eo Ambohidhibe.

- Anay ny tany fa agnay no tonga teto taloha hoy ny Tranovondro.
- Izay mahery tompon'ny tany, hoy ny hova RAVATOMANEHINILA.

Rafitra tokoa ny ady, kanjo sendra ny be no vitsy sy ny tolo-na tsy omby tratra ireo Tranovondro ireo, ka vaky nandositra.

Faly ny hova fa tiany ilay vohitra ka dia nilaza izy fa tsy mba hiala eo intsony. Ireo Tsimaito koa dia nampanangona ahitra maitso sy apanga be dia be ka norehetany afo. Nijoro nahitsy ny setroka ka manerinerina.

- Fambara soa ! Fambara tsara itoy, hoy izy rehetra fa he ity setroka fa manerinerina. Ary dia raikitra hoe Anerinerina ny anarana'Ambohidhibe.

Lehibe ireo zana-dRAVATOMANEHINILA valo mianadahy ka hilonona eo Anerinerina izy, sady hizarazara ny toerana hadrefesan'izy ireo tsirairay avy.

Noraofina avokoa izy omby hita niraoka ahitra teny manodidina. Feno hika ilay fahitra ngeza namboarina toy ny volatsinana. Dia nitsoka anarana ny hova.

- Masinà raikobe. Velona ny andronao fa manana ny valo mianadahy hoanao : koa hianao RAVATOMANEHINILA dia atao hoe : RAVELONANDRO.

Dia nentina teo amin'ny tendron'ny vohitra avo indrindra ny valo mianadahy.

- Androany no andro voatondron'i Tsimaito, koa dia namory anareo vahoaka aho hizara amin'ireo zanako valo mianadahy ny toerana izay hadrefesany. Ity toerana itsanganako ity dia hatao hoe : Nizaràna.

- RATONGAVAO -

(Fianarantsoa)

- 31 octobre 1978 -

NY HOVA SY NY TOERANA
NISY AZY TEO ALCHA

1°/ - AO AN-TANANA :

Ny lapa na ny tranon'ny Hova dia ampovoan'ny tanàna. Avoavo ny azy ny tokotaniny. Andohakianja no anaran'ny toerana misy ny lapa ...

Eo an-kianja toerana malalaka ao afoviaan'ny tanàna no fanakiana kabary ... sy fanaovan-tsalamanga sy filanonana sy fampiariana ny fatin'ny Hova sy izay atao hoe : faty mahazo kianja ...

Ny Hova dia saiky mampirafy daholo ary maromaro ny an'ny sasany, ka ny tranon'ireo vadimasay ireo dia tsy mba lapa fa atao hoe arikianja, ary izy ireo dia atao hoe Andriambaviarikianja, ary raha andevo ny vadikelin'ny Hova dia atao hoe Ah'ganga, ary ny tranony dia tsy mba atao manamorona ny kianja fa any ivelambelany ...

2°/ - NY ZANAK'ANDRIANA :

Ny fitaizana ny zanak'Andriana kosa dia toy izao : Rehefa teraka ny Andriambavy dia anendrena olona hitaiza ny zaza, dia olona mpivady sady tsara toetra no salama, no soa tanindrazana ...

Mba ho fanamasinana ireo olona, sy fanalàna ahiahy tsy hamosavy ny zanak'Andriana, dia tsy maintsy "mihihy hazomanga" sy "misotro ranovola" (mianiana) ...

3°/ - NY ENRAPANKOVA :

Araka ny maha-Hova azy dia tsy maintsy ambony lavitra sy mamirapiratra fatratra ny azy ny anarana araka ny firazanana.

Ireto no marika mora ahafantarana ny anaran-kova :

- a) - Arivo : - RANDRIAMANARIVO
- RAMITSIRIARIVO
- RAMPIZAFINARIVO
- b) - Alina : - ANDRIAMANALINA
- RAONIMANALINA
- RATSARAOMPANALINA
- RAVOLAMANALINA
- d) - Masoandro : - RAONIMASOANDRO
- RAZANAMASOANDRO
- RAVELOMASOANDRO
- e) - Volamena : - ANDRIAMBOLAMENA
- RAZANABOLAMENA
- f) - Voahangy : - RAZANABOAHANGY
- g) - Vololona : - RAONIVOLOLONA
- h) - Vahoaka : - RAMAROVAHOAKA
- i) - Antara : - ANDRIANANTARA
- j) - Arinony : - RALAIARINONY
- k) - Manarana : - RAMANARANA

4°/ - NY HOVA :

Ny Hova (na mpanjaka) dia misy izay atao hoe mandrefy na misahana fitondrana mavesatra ary misy izay loloha na olona entina.

Ireto ny anaran-javatra sasany momba ny Hova :

VABOAKA :

- Antitra
- Fasana
- Faty : - lehibe
- Zaza

HOVA :

- Masina
- Tranomena
- Hasahiranana
- Volafolaka

-- Mandevina	Magniritsa
-- Marary	Manaranana
-- Maty - Olon-dehibe ...	Very
-- Zaza	Folaka

Ny fitenenana atao ho enti-manaja sy mankasitraka azy dia ny hoe : "Masina ny Hova, ko mahazoanono ny zanagne".

Atao hoe Romanga ... ny olona rehetra voatokana hian-draikitra zava-tsarotra momba ny Hova toy ny mpisolo azy raha atao salamanga, sy mpamboatra ny fatiny amin'ny fandevenana ...

- RAINIHIFINA -

(Mahasoabe/Fianarantsoa)

LOVANTSAINA-Boky II, Fomba Betsileo

- 17/19 octobre 1978 -

TONON' ISA MITANTARA
NY FATIN' NY HOVA RAZAKANIVOLA
(Ankaritsananana)

Mandehana Rakatratrak'oraña
Mandehana Radian'oram-baratsa
Hilatsaka aña'Ankaratsanda
Hilatsaka aña Lihovoña
Handeña aña Mahiatrandraka
Handeña aña Ambaravarambohitsa
Handeña aña Mandiamody
Hihivoka aña Ambalamahavola ...
Tsinomaiy Razafitsiafajato-Andriandrofiainitany
Sy Abanihaovan'Ankaretsananiana
Itoy e Ratsimieñitradraha
Fa maty koa i Zanakanivola
Faty malala io roa-Vohibato
Tsa hay novangena ko tsa haza vinidy.

*

* *

Ny raha maña manam-pika
Ny raha mitsiry misy toñone
Ny raha vaky manan-tany
Ko ny mate famoe amin-tane

*

* *

Fairo Ankaretsanañana
Hatohe an'i Tsiafakiniosa
Añ'amin'Andriandrofiañinitane
Hasiana an'i Mavo-Zanakanivola.
Say nirotsaka Ankaretsanañana
Ny tamin-pangady tamin-pangady
Ny tamin-dangeza tamin-dangeza
Say ny hady ho famotoñ'ohé
Ny olo zendaña ny vasia-nifindra
Eko trotraka ny tane tañ'ambone
Nihanoña ny vikañin-kady
Trany ao Ratsimahaimilefa
Mate aby ny olo fitolahy
Eko ny koka ro nilevolevo
Taitsa hatrañe Midongy
Tonga hatrañe Vatovandaña.

*

* *

Aia ro Zanak'Ampano
Aia Ambatosoa, aia Lalangifa
Ro zaza naterak'i Somaina
Vinañitsareana amin'i Vohihambaña
Ro-Andrainjato sy Marohotsike
Ro tapak'i Mañeva sy Marovahoña
Roalolom-boatendry añ'ambonin'Antsominda
Aia riego tafik'Ingahimena.
Dia hoe Andriandrofiañinitany :
Ny tsy hitsikitsika mpizene
Ny voroña mpivoan-dity
Ny olombeloña mpizoane
Fairo aho itoy dia sara-draha

Ampatulo Rasamisoamalaza
Mafahy ari'Ankose, afe Fonefiantsiedehina
Engao hataie Andriatsimangidy
Tompon'Ampano sy Mahatsanda
Fa itoy tsa tambo ny bozaka handitsika
Eko lake ny volomaso ko hifotitsa
Tsa tambo i Zanakanivola
Ko Tsiafahiniosa handany olo koa
Aho roa matahotsa ny didim-panjakana
Fa lake ny tendre ko tratsin'ny tane
Ko fairo ny vola tsa mikirika
Hatao filazana amin'Ingahimena
Hitaroniana ari'ambonin'Antsominda
Akore ro amban'ny didy
Aia ro andraon'ny lalona
Fa matahotsa aho Rangahimena.

- RAFARALAHY -

Ilafa/Andranovorivato

- 29 octobre 1978 -

TERAKA NY ANDRIAMBAVY

Rehefa teraka izao ny Andriambavy dia hanotany ny mpitahia izay ny Hova hoe : "Aia izay ro ahitantsika ny olo hitahia 'ty sanatsika toy".

Dia mijery ilay mpitahia ny Hova izay. Dia eo izay ro ilazany hoe : "Agy amin'ny tane ariheka na atatoy. Izay ro alao fa hahatonga ny zaza".

Dia izay ro iboahan'ny hoe : Mpitahia ny Anakova. Olo voatondro ny sikidy manoka io, fa tsa olo alailay foagna. Raha tsy olo hita-sikidy, fa sanatria ny vava tsa mba azo ataoko foagna.

Dia io ro mpitahia ny anakova ambaram-pahalehibe aze. Ka rehefa mahatonga io zaza io ho lehibe ilay mpitahia dia ho sorolantany amin'izay.

Dia mampagnalaka ny Fiankinantehy izay ny hova ity olo ity izao dia tsa mba heveriny hoe olo-kafa fa dia ataon'ny hova hoe rainy. Satria, hatsa, ka very ny hova, dia io Fiankinantehy io ro mandray ny fanjakana, mandrapahatongan'ny hova hafa handimby na mbola kely ity zanany 'toy.

Ka io tane asoro ny mpitahia ny anakova io, dia valisoa omena azy. Ka io mpitahia ny anakova izao dia atao hoe Raindraoto na Raindrala, arakaraka ny zaza na lahy na vavy.

- RAMANOELISON Théodore -

(Vatonaorina/Anjoma)

- 3 novembre 1978 -

VERY NY HOVA

Vatane vao atao hoe marary ny Hova, izay ataonay aty Betsileo hoe manaranana, dia ilazana ireo olo atao hoe Olompady.

Dia ireo olo ireo ro mañatrika azy eo. Lehefa mate tokoa izay dia io ro magnirika azy ao. Laky ny trano misy ny Hova, dia ea mahasahy mitomany ao, laky no olo mariny ny Hova, laky ny Hova namany, letsy mahazo alalana taminy. Dia ireo ro mitomañy ao.

Dia zarainy roa ny trano. Ny trano misy ny mate dia hafa, itoeran'ny olompady. Dia asiany fefy, ary dia sasaky idira ao. Dia asiany koa trano efitsa raika ataony hoe lapa vavatse. Dia agny ro mitomañy izay rehetra avy. Agny ro sahala ny hoe trano misy ny mate, fa ny mate dia avela lavitsa.

Ka tamin'ny andro malagasy, ny Hova dia manana ny biby misehe amin'azy. Misy ny Hova manjary fagnany na voay.

Dia io olompady io koa, io ro mamea azy, mangorifia an'azy. Ka dia rehefa miboaka ny biby, dia ataony anatin'ny vilany madio. Dia io olo io ro mikarakara ny fandevogna. Magnazary azy agny anatin'ny fasa, dia ny tranomenan'ny Hova 'zay.

Rehefa tapy magnazary azy agny izy, dia magnatitsa ny biby amin'ny rano izay hagnaterany azy. Io ro atao hoe : Aritsa.

Ao kosa misy zavatra izay tegna atahoran'ny Hova azy. Tsy azo omea vary fotsy io olo io. Ny olompady izay ! Trafo-kena ro atono ho haniny ao. Na maimbo toa ino ilay fate, dia ao ireo ro misakafa ; agnatera hany sy toaka ary dia tompoina mihitsy tahaka ny manompo vazaha mihitsy aza !

Fa ny Andevohova kosa, igny dia tsa nisy zavatsy hafa, fa agny Ankianja, amin'izay agnefana azy. Igy dia tantaran-drazà no atao azy. Dia ny tantara ny razana niboahany sy ny tany nihaviany.

Lake teo ny Hova, izy dia tsa mba anaova tantaran-drazà toy izany, naky fatatsa tokoa tokoa.

Momba ny famonoa ny aomby momba ny Hova dia tsa mba atao tahaka ny any Vohitsa hoe zarazaray isam-poko, fa dia samy mandromotsa. Satria henam-potaka ro atao agnarany. Dia misy mifanjera eo. Misy voafery aza ny sasany, te-hahazo heva ve ko !

Fa ny fandofotsa azy dia tahak'izao : samy mandeha isan-doha-vohitsa ireo Andevohova ireo. Eo ny samy mandoa aomby ; eo ny samy mandoa vola. Satria tsa an'olo-drery ny Hova fa an'ny besinimaro.

Ka na ny fisakafoanan'ny olompady io, na akory lotsiky ny nana ny tagna, dia tsa azo sasa ny tagna, ary dia tsa mandrora.

Rehefa magnazary koa ny fate agny an-pasa, dia andriarana ny lambany, atao fietsa. Izay ro fomba fisaonana ny hova. Tsa mba anaova akanjo mainty, fa lamba fotsy.

Rehefa mate ny hova, dia asia lamba dotsy eo ambaravaranta eo. Ny dikany dia hoe resy, satria hoe very ny hova.

Tsa mba iraka na olo ro alefa hitety ny vavasaha, fa dia antsiva ro sofy isaky ny loha-vohitsa. Dia mahilala ny vahoaka fa "very ny hova". Dia vory manintolo ny faritsy ny toera feheziny.

Raha ohatsa koa fa mate ny Andevohova, dia amponga ro velomina eran-tany. Dia mohagny ny hova, miaraka amin'ny tandapa. Koa rehefa mariny tandà, dia mitomany ny hova, fa hoe mate ray. Ary ny ranomason'ny hova dia tsa mba atao hoe ranomaso fa atao hoe ranompanilo.

Misy vidiny io ranompanilo io, dia ny ranomason'ny hova izay. Tsa mba fafa mady io, fa misy fidiny ; dia soloa aomby ary dia omea aomby hafa koa ny hova, izay atao hoe hena magnitsa.

- RATARIKONY)

- RANDRIANTSOALAZA (

- RAZAFIMALAZA)

- RANDRIAMALEFAKONY (

Jarintsena/Ambalavao

- 10 novembre 1978 -

C - NY ELIZABETH-PARLIAM

IAS INTSILEC

(La division territoriale du Metsilec)

NY HOVA RAVELONANDRO
TAO AMERINTRINA (Vohibe)

Valo mianadahy no zanany ary toy izao avy izy ireo :

1°/ - FAMALARIVO na Andriamaharivo tany Ikaona. Izy no niteraka an-dRahorohorontany tao Andohitrinanjaka ...

Nirava ny niafaran'ny fanjakana ... Satria ireo taranany dia natao sesitany tany Bapa noho ny ditranany.

2°/ - RANTARA na Andriantara dia nianavaratra ni findrafindra morina izy ... Tao Antsevate izy dia nahita andriambavirano. Rakala no anaran'ny ; io nalain'Andrianantara ho vady ka nomeny anarana hoe Andriambaviantera.

Ny naterany dia Raopepompugnarivo sy Razomasinogne. Ny tany nanjakany natao hoe : i Bango - ny renivohiny dia Maharivo ; ny vahoakany dia i Arivo ary izy dia natao hoe koa Ratomponiarivo.

3°/ - FANARANA na Hafianarana dia niteraka tamin-dRantara nianavaratra tany amoron'i Matsiatra, nefa izy vola mitsaka ny rano ka nonina tany Tsarafidy vao niverina nianatsime nonorina an'Ambohipo. Ao Lalangina no nanjakany. Ny naterany dia Andriambelona izy nataon'ny olona hoe Rahelofofotsy tao Ankarimalaza. Nalain-belona tao Anjanamarimasy izy noho ny haofotsy be ka nazoza ny taranany lehilany.

4°/ - RANIBALAFANDRY na Andriambafandry dia tao Tsienvimparihy ary nipetraka tao Vatodoo.

Izy no niboahan'ny taranan'i Andriamanakilagnitsa, rain' Andrianonibe.

5°/ - RANAGNDY na Andriagnandy dia vany Bara, any Manonga. Ireo ray aman-areniny dia nidina nanaroka avy tany nitonara omby mena hatao "tafetogna" (odi-fitanana) ny tany nanjakan'ny zanany.

6°/ - REONY na Reognempagnarivo anaban'izy ireo, dia nianatsimo eny Alananindro ka namatana tao Vohidava. Tao no nanendrena ny olona 2.000 hanorina tanàna, ka ny 1.000 tao Vohitrarivo ary ny 1.000 lahy tao Ankarinarivo.

Dia tao Ankarinarivo izy no nonina, ary niteraka an'Andriambahoamana, raïnd-Faonimana I.

7°/ - RAMATAHIMANA na Andriomatahimàna, faralahy, izay natao koa hoe Rafaranarivo, dia nomena an'i Homatrazo, nefa mbola kely ka napetraka tamin'ny anabaviny, solon-dreniny tao Alananindro.

Rehefa mba lehibebe izy dia, "aritsena" no nomen'ny vahoaka azy rehefa namono omby fa tsy mba omeny ny vodihena satria tsy mba tompon-panjakana.

Dia namonjy ny anjara fanjakana efa nomena azy ka nanorina tandàna tao Voanjomitohy ary nomeny anarana hoe : Iarintsena.

8°/ - RATSANTSA na Andrianantsantsa, dia tsy mba voatonona izay ho anjarany teo am-pizarany ny tany. "Dika ny isa", hoy ny mpihaino, fa ny zokiolona no tsy enina anjara.

Natao mpisorona anefa izy ka tsy nomena zaratany afa-tsy ilan-tany kely momba an'i Tsienimparihy izay nomena anaram-pahatsiarovana hoe Isadika, fa dika ny isa ka tonga fitenenana hoe "isadika ro malak'ilan-tane".

Nipetraka tao Vatoavo izy, ary raha mihantona ny andro dia izy no nisorona ao Amerinerina mba hilatsahan'ny orana.

Tsy mba re izay taranany, ary Isadika dia tafatambatra amin'ny anjaratanin'ny Zafimahafanandry.

- RAINIHIFINA -

(Ahasoabe/Fianarantsoa)

LOVANTSAINA - Boky I

(Tantara Betsileo)

- 18/19 octobre 1978 -

TSIENIMPARIHY

My an'ara atao hoe Tsienimparihy izao dia efa ela io, talo-
han'ny nahatongavan'ny Hova, zanana-dRavelonandro avy eny Anjerin'arina.

Izay olona tonga tamin'izay dia samy nambole tamin'io tane
farihy io, ary ao Angavo ao izao ro tena niboahan'io fiteny io.

Nefa nisy avy tafara sy sasany, ka tsa homby ny tane. Dia
velon'ia ny fanditsa, satria nilaza ny hoe : "Samy zanakin'ny teto
avy isika, koa nahoana ny sasany no tsa ho enigma eto".

- Ka ny fahiry hambolena 'toy tery, ka ao agnareo miataha
miagna-varatsa.

Dia nisy ireo olo sasany no nitsitaka ao Andrefa Avaratsa.
Nisy koa aza nitrembo, ka roso lavitse, nandeha an'ny avaratsa an'ny,
Itenika, Vohitrafeno ary tonga an'ny Mahasoabe an'ny. Nitady tane hambele
fa tsa mba enim-parihy taty atsimo izay.

Ea dia ny an'aran-tany tatoy afara ro raikitsa ho :
Tsienimparihy.

- RAMANOELISON Théodore -

(Vatomarina/Anjoma)

- 3 novembre 1978 -

VOHIBATO SY HOMANTSAZO

Ny anaran'ireo faritsea ireo dia efa tafara, tamin'ny fotoa nahatongavan'ny Ambaniandro tato Iarindrano, tamin'ny andro nanjakan-dRarivoarindrano tao Vinanirarivo ary tamin'ny fotoa nisan'ny Ambaniandro tao Beadambo, tao Fianarantsoa.

Efa nanaiky ny fanjakana merina ny hova Rarivoarindrano ary dia nasainy nanaraka azy koa ireo fanjakana hafa fa ireo havany aby daholo ro mandrefy tamin'ireo tane ireo.

Nisy fisara-ketra natao tamin'izay, ary samy niezaka aby daholo ny faritany rehetra handoa ny anjarany, araky izay vokatsa sy harena nisy an-tanana.

Ny tao Tsienimparihy, ao ampovoan-tany, dia nanana ny vary sy ny tenon'ia lamba landy. Ny tao atsimo, dia i Alanianindro izay, dia mba nanana ny tanimbary midadasika ka vonona amin'ny lava-bary feno vary.

Ny tao atsinanana avaratra (dia ny faritr'i Vohibato ankehitriny izany), dia manana ny alabe ao atsinanana ka sahy mirehareha amin'ny fananany hazo ala marobe sy hazo ala sarobidy, izay lalambola maharitsa mandava-taonia.

Ary dia mifaneso na mifagnakary amin'ny vahoaka avy ao andrefana, (dia i Homantsazo ankehitriny), izay tany feno vohitsa sy haram-bato.

Heverin'ny ao atsinanana fa tsy hahaloa ny anjara hetrany ny sareo aty andrefa, nohon'ny taniny feno haram-bato.

Nefa olo miasa koa ny aty andrefa, satria lonaka ihany ny taniny ary dia fambole ambatry sy fiompia aomby no nataon'ny mponina antom-pivelomana. Fa ny aty ankilany, hoy izy ireo, dia ho velotia amin'ny ala ka hihinana hazo angamba mba hivelomany.

Teny fifanesoa toy izany no nahatonga ny anjara ho raikitsa. Ka ny ao atsimo andrefa maneso ny any atsinanana ho mihinankazo, ka dia teny aneso hoe : Homankazo, ary dia raikitra hoe : Homantsazo.

Toy izany koa ny tao atsinanana izay nandray ny fiteny hoe : vohitsa feno vato, na hoe Vohibato, izay nentiny hanesoana ny ao andrefa atsimo.

Taty aoriana dia raikitsa ho anaran-tany ireo teny ireo, na dia mifamadika aza.

Fomba Betsileo entina hifanesoana ny toy izany na "mifagnakary", ary dia mifamadika toy izany mazana ny anjaram-petaka mba ho raikitra tokoa.

- RAHOVALAHY Albert -

(Sahamasy/Ambalavao)

- 7 novembre 1978 -

A L A N A N I N D R O

Alaïanindro dia miolotra amin'i Tsienimparihy ao avaratra, mikasika an'i Homantsazo eo andrefana, mifanindrana amin'i Vohibato ao atsindrona ary faritran'ny vohitra Andringitra izay mifampofitra amin'i Bara ao atsimo.

Vohimarina, Ankarinarivo, Vohitrarivo, Tsiakarina ary Sendrisoa no antsoina hoe : Alaïanindro.

Misara telo toy izao Alaïanindro : Manambolo, Onisoa, Alaïanindro vatana.

*

*

*

Ny hova REONY, zana-dRavelonandro tao Anerinerina ro hova nanjaka tamin'io faritsa io.

Dia nisy fomba fanaon'ny teo aloha, na ny mpitondra na ny vahoaka, dia tiany ny nagnazary na nagnafoto, izany hoe hana-masina ilay toerana izany.

Ary tsa nisy zavatsa nampiasaina hafatsy izao, magnalaka ombiasa ka hanao tafoto an'ilay toerana !

Ka tamin'izay fotoa izay dia nitery tamin'ny Andevohova ny hova Réonny : "Mandehana agnareo, hoy izy ka mitadiavà ombiasa, hagnazary, hagnafoto an'itoy toera 'toy, mba hahatonga antsika hanan-daza".

Tea nisy akory izay ady niseho na re, fa ny ahiahy mo tsa fatatsa, na ny avy ato na ny avy amin'ny toera-kafa".

Dia nagniraka koa ireo Andevohova ireo, dia ireo olo ambiny fahefany, ka tonga hatragny Bara agny.

Dia agny ary ro nisy ombiasa nalaza atao hoe Rabealaña. Iray ro agnaran'io olo io.

- Agnay, hoy ireo, nirahin'ny hova atoy, hagnega anao, hagnafoto izao tane ao avaratsa ao izao.

Dia nitondra ny fitaovany hatrañy ary itoy Rabealaña 'toy, ary tonga tao amin'ny hova.

- Aho, hoy ny hova, nampagnalaka anao, hanafoto itoy tane 'toy, ka dia ataovy ary moa ny fanao.

Dia nampitadia izy : akolahy mena, ombilahy mena, ary ireo dia anisan'ny nampiasainy amin'ity hazariny ity hanaovana ny tafoton'ny tane.

Dia vita ny fanao ary dia nampandre ny hova Rabealaña : "Ao ary, hoy izy, manjakà amin-piadagna anao ny Hova. Matokisa anao ary masindà fa tea misy mampiahiahy anao koa".

Ary noho io zavatsa io izay manan-kery hatramin'izay dia tea tiane ho raisin'olo hafa koa Rabealaña, ka nampiasa hevi-dratsy ny hova. Ka dia ireto Andevohova ireto indray ro nomany baiko hoe : "Vonoy Rabealaña. Aza avela mimpody koa fa nge alain'olo hafa koa, ka nampitovy tafoto amintsika.

Ary dia novonoina tokoa Rabealania ka nafenina. Ary ao misy fon-drano izay nasiana an'azy, ka io fon-drano io izao dia raikitsa ankehitriny hoe : Ampondranofady.

Taty afara anefa dia lasa eritseritsa ny havan-dRabealania, fa mandeha ny herinandro, ny volania. Tsa hita nimpody Rabealania !

Dia nisy nagnaraka hatrañy ny havany sy avy eo dia nantany hoe : "Agnay, hoy izy, zenda fa agnareo tatoy nampangalaka an' dRabealania, kamefa tsa nimpody hatramin'izao. Ka aia Rabealania ?".

- Tsa hitanay izay tane nalehany, hoy ny tao antanana, fa ny alania ro indro.

Ny atao hoe alania izao dia ny tamango, tapa-kazo samihafa, izay lazaina amin'ny teny mahasatsa koa hoe sikidy.

Ka dia izay ro nahatonga ny an'aran-tany hoe : Alanianindro, dia avy amin'ny fiteny hoe : ny alania ro indro.

Farany, mba hampitony ireto taranany ireto, dia nampalalana hatrañy ny fianakaviany rehetra mba hitoatsa ao. Ary dia nanjary "tsy maty manota" tamin'io faritsa io ny fokon-dRabealania, na dia very faty tsa hita popoka itoy ombiasa malaza 'toy.

- RATONGAVAO -

(Talata-Ampano/Fianarantsoa)

- RAHERIMANDIMBY J. Eugène -

(Ambalamanandray/Anjona)

- 16 novembre 1978 -

E - FAHA - TANY AMBANIANDRO

(sous l'occupation merina)

I H A R A N A N Y

Zanakin'ny hova mandidy tao Mahasoabeny rain-dRahala. Ka nadin-doha io rain-dRahala io fa tsa mba nety nanambady hova tahak'azy, ka dia nanambady vohitsa ary dia tsa naken-drainy. Nefa tsa nety fa nahery loha.

Ka dia tsa mba hova mpandidy 'zay ny rain-dRahala, satria nanambady vohitsa. Ary dia namelo Kosoa ro no nataony.

Ka roalahy io Rahala io ro nateran-drainy. Ka lihy zandriny tea mba nampanaovin-drainy n'inon'inona mihitsy tahaka ny zanaky ny hova masina aby. Fa Rahala izay dia manao ny abiaby : fahanana ny kisoa dia I, ilain'ia ny hitay dia I, totoana ny vary dia I.

Dia mignanagnanana isan'andro isan'alina. Dia mandiky tsaky ny irahine manao raha.

Ndray andro dia no kinipikipiny ny amboan'ny Hova. Dia nadiky ny hova ary dia nitrembogna ro no nataony, koa dia roso ny anao lahy ; niakandrefa, nitady toera-honegnana 'zay.

Sy avy ao ambany andrefa ao I, sae dia hitreka eo amin'ny mpiandry lakana, - fa io laka-fitana efa ela hatramin'ny ela be mihitsy -, io andrefan'i Mahasoabe io.

Sy hariva ny andro 'zay, dia hody ny mpiandry lakana, fa I 'zay dia roso niakandrefa hatrany ary avy amin'io rano farihy lehibe io, atao hoe Mandraratsy, dia tendriky ny olo hatragnamin'ny hova amin'io toera atao hoe Vohinendra io, miremby sakafo iny ambodivohitsa iny.

Dia lefa, satria natahotsa sao azon'olo, fa raha sahala amin'io mpangalatsa aomby io ny mpangalats'olo taloha. Soa dia nigebo an-drano satria ny andro efa manjenjigna satria efa hariva. Sy avy anaty rano ao 'zay nitsandratsa eo amoro-drano, eo amin'ny fampagna eo. Dia ny lohany ro naboaka ary ny ahitsa mandondogna eo alohany eo.

Dia nitadia ny olo nandojotsa ka tsa nahita. Farany dia roso nanohy niakandrefa hatrañy, dia avy eo Mitongoa.

Dia sendry ny hova mitongoa eo ambony vato eo, hova nalain'olo handidy io tane io fa tsa tamagna, koa dia mitongoa eo isan'andro fa manigna ro havany ariy avaratsa ariy.

Dia mifanotany i roalahy ary dia mifampitantara.

Dia eo izy 'zay ro mandeha hatrañy ary dia miakatsa eto amin'itoy tany atao hoe Vohitsoa toy.

Sy avy eo dia tsa mba nampidirin'olo andraño fa natory ankianja eo. Sy nifoha teo I dia vaky vava : "Mba kianja soa roa itoy fa tsa mba nohanin-draha aho".

Dia raikitsa ny ariaran-tane hoe : Kianjasoa.

Ary dia roso teo koa, ary dia hananika itoy vohitsa eto amin-tsika 'toy, dia Ivohidroa 'zay ; izay ro ariaran'itoy vohitsa 'toy taloha.

Nefa dia nandry mady ao an-dalania, ato ambany avaratsa ato. Zay dia ao Mandriandalania ao izay, satria tsa navelan'olo nitsaky eo fa mamboly fany ny eo ve ko ! Ka dia voatery nandry mady eo an-dalania eo.

Dia izay ro naha latsaka fiteny azy hoe : "Raharaha ny nataon'olo aho roa, fa tan'y Vohitsoa aho nandry an-kianja, sy avy eto ndraika koa aho nandry an-dalania".

Sy avy eto Ivohidroa I 'zay dia namata amin'ny tompo'ny vala eto ; dia izay Randriambe sy Randriantsiatolaka. Koa dia nilasa ny diany.

-- Avy eto, Aba aho, mitadia tany hipetraha. Koa dia mba hanigna eto, Aba aho, rehe mba tianareo ny hitoerako eto.

Dia namaly ny teo ambala, nilasa hoe :

-- Agnay tsa malaina ny maro, fa nako izao diano izao ko mampalahelo anay. Koa mipetraka agnao.

Dia nifampitantara razan'ny 'zay, satria io firazagna io raha efa hatramin'ny ela be mihitsy io. Dia nilasa Rahala, nanao hoe : "Ny raiko hoy I hova fa ny reniko vohitsa".

Dia faly ny teo ambala 'zay : "Avy tsa nalaina agnao ka nasesiky ny razan'ny. Agnay izao dia Kepoka satria tsa mba manana hova handidy itoy tane 'toy. Ny eto atsinanana eto izao dia efa manana, fa agnay tsa mba manana".

Satria vohitsa roa moa ro eto aminay eto, dia ny eto andrefa eto sy ny roa atsinanana roa. Izay ro maha Ivohidroa azy. Izay ro aiarany hatry ny ela, fa itoy hoe Iharanany toy izao dia aiarana nomena azy taty afara, tamin'ny andron'ny Ambaniandro avy tany Imerina any fahizay.

-- Taloha, raha dia fahasahiragna tokoa rehe tsy mana-kova. Izay tsy mana-kova dia tsa mba manan'ny fandidia. Ary dia baboan'olo foan'ny aby daholo ! 'Zay ro toany taloha ela be.

Dia hoy ary ny olo teo ambala tamin'izay fotoa izay : "Avy tsa nalaina aba agnao, koa dia mipetraka eto aminay eto, hitagna itoy tane 'toy. Tsa mba misy raha mahery tahaka ny ray, fa ny ray ro mahery. Koa hova, aba agnao, ka dia mitoera handidy itoy tane 'toy".

Dia nitoetsa Rohala. Dia nagnalam-bady. Koa dia niteraka. Ary dia lahy tokana ny zaza nateraka. Sao dia handidy amin'izay satria nahazo hery. Dia namofo igny tany ambany avaratsa igny. Soa dia hazo ro namolahana sy nitatorana igny tane igny, natao tahaka io angady io ; izay nahatonga ny anjaran'io raha ao io hoc : Ambodihazo-votsigna.

Dia namofo amin'izay ary I. "Tahaka ny vohitsa nirerirery aho, hoy I, hatramin'izay, nefa sy izao dia nahazo fandidia. Koa rehe vo hova hafa, ko kova masina tsa nba miakatsa eto amin'itoy tane itoerako 'toy. Ny fitiavan'olo izao ro nahazoako koa ny fandidia. Ko rehe voly ambolena eto, na ino voly ambolena na ino voly ambolena, tsa ikiriana voly ambolena itoy tane 'toy, fa tapam-bolanina tsa hanita hanin-kohanina aho vao tonga eto. Koa avelao hihinana ny mandalo, fa fo noana ro hihanany".

Koa hatramin'izay dia tsa mba misy miteny rehe misy mila traka amin'iny tane aby daholo iny. Raha hihinana ve I ko fa tsa mba hivaritsa. Fa amin'izao fotoa ankehitriny moa dia efa miova aby lehy raha.

Ary ny kisoa, rehe mandalo eto, tsa mba avy ao ambany avaratsa ao no lavo foanina ary dia mate eo satria jadin'itoy tane 'toy.

Dia sy nahavita ny fofo nataony I, dia nitsoka anjarana hoe "Aho, hoy I, dia Rahalamiraporapy ro agnarako, satria tsa misy tane noraporapoako vao tonga eto amin'itoy tane itoy rho".

Izay no hana-Rahalamiraporapy izy, fa ny zanany izao dia nomeny anarany hoe : Randriamasy.

Ary ny raibe ko tane taloha ela be tane izao ro nalain'ny hova Rahalamiraporapy, nataony Mahamasinkova ary dia nataony toy ny zanany naterany mihitsy.

Fa Ivohidroa atsinana izao dia efa nanana ny hovany taloha. Ary araka ny lovatsofina re izao, dia ry zareo Zafindraraoto izao ro re niorim-ponehana teo hatry ny ela, tafaran'ny olo taloha koa natao hoe Robedia.

Dia mizava roa izao agnay eto : dia agnay Iharanany andrefa ary Iharanany atsinanana.

Ka io izao dia fizaram-paritany hatry ny ela, ambarak'izao fotoa izao. Fa ny ao atsinanana izao dia maty popoka ny tantarany hatramin'ny nahazoand-Radama azy tamin'izay. Satria may ny tanàna ary tapitsa nilefa ahy atsinana lavitsa daholo ny olo teo, ka tsa nisy tavela amin'itoy tane manodidina itoy.

Ka tamin'ny andro nihavian'ilay Dama, dia nitsatoka teo Fianara teo I aloha ; dia avy eo vao nagnorika atoy, ka hanafika ireo vohitsa Ivohidroa atsinanana roa, satria tao ro nitobian'ny tafika taty atsimon'ny Matsiatra.

Dia tsa mba nameta teo ny miaramilan'Ilay Dama, satria sarotsa ny fidirana tao ary lozoka tery ao andrefa sy aty avaratsa ro lala fidirana tao. Ary io dia ambena mihitsy, na andro na alina.

Dia teo atsinanana eo, eroa amin'ny vato tokaña atsinanana roa ro nitoerana Radama. Dia io izao ro rekitsa agnarana hoe : AmbatondRadama.

Dia avy aty atsinanana ro nongan'ny miaramilana Radama, ary amin'ny haragna aroy. Agny ro nanamboarany lalana, ary amin'ny haragna tsy nampoizina.

Saovy avy tempoka aliña ro nidirany, namaneany eo.

Dia ahitsa sy tovoany novoriany eran'ny tane aby daholo io ro nataony niavosa, nagnanihany amin'io haragna atsinanana io.

Saovy 'sy niditsa ny fahavalo, sy alina izao, saovy nisy ampela nilaza tamin'ny olo tao an-tanana izay. Ampela tsa matory fa nampinona ny zanany :

- Tsa mba hitadia lalania hafa hombany io. Tsa mba hisy lalania hafa hombany fa haragna ahy fa ateto ro ambeno. Eto ro ambeno, fa eto ro lalania. Satria eo ve ro misy ny lozoka ko !

Dia izay ary moa no naha-Iharanany an'itoy tane 'toy.

Alina ro niakarany teo. Saovy tsa mba ny fahavalo ro nagnoro ny tanana, fa dia I tompon-tanà ro nanao azy. Saovy dia tsinetany afo ny tanà aby daholo.

Dia nilefa ny olo. Saovy dia ny lalina nambenana ro nombana !

May aby daholo ny tranjo. Nirehitsa ny tsabora fa tagnatin'ny nitoerana teo hoe tsa mba tane nitadiavankarina, fa dia ny aomby ro novonoina ho hanina. Koa raha vondraka moa ny aomby taloha ! Nirehitsa ny menaka be tao an'atin'ny tranjo.

Lazain'ny raibeko azy ny hoe : "Naky igny Ankondro sy Andranovorivato igny hoe, saovy nazava tamin'ny rano teto Iharanany !" .

Dia nilefa nitondra ny ainy ny olo aby daholo. Avy eo izao Radama dia roso agny atsimo agny koa, fa ny teto Iharanany izay dia tane azond-Radama. Satria ny teto Ivohidroa andrefa izao dia tsa mba niady.

Koa dia hatramin'izay dia tsa mba nisy olo nonigna koa tao Ivohidroa atsinanana io. Dia nanjary valamaty io hatramin'izay !

- RANDRIAMARO -

(Ambalavao-Ambozontany/Fianarantsoa)

- 25/26 Octobre 1978

I F A N D A M A

Tamin'ny andron'ANDRIANAMPOINIMERINA dia ny hova RARIVOARINDRANO no nanjaka taty tamin'izay fotoana izay, ary dia saika teo ambany fahefan'ny mpanjaka tany Imerina.

Ka rehefa nisy fisehon-javatra tamin'izay fa maty RANDRIANAMPOINIMERINA dia nanao filazana ary ny tagny fa natsangana RADAMA. Ka ny olo rehetra dia aoka hihy. Izay noa talàna sy fiheheza tamin'izay fotoana izay.

Ka ny tato Vohibato Indrindra ny tamin'ity faritsa 'toy izay dia nanda tanteraka mihitsy. Satria maro izao ro antony nandavany, araka ny filaza : Tsa hitany io Andriana io araka ny filazany ary tsa fantany izany fa dia hidihidiny fotsiny io ho fananteraka ny fanampoa.

Ka dia izao ro teniny : "Agnay hoy I tsa hihy Andriantsy hita ka tsa hisaogna Mpanjaka tsa fatatsa".

Dia mbola namerin-beny mandrakeriva ihany mba hanataterahana ny fanampoa RADAMA, nefa teny tsotra ny valiny hatrany hatrany. Fandava tanteraka no nataon'ny tato Betsileo Atsimo.

Farany ary dia tezitra RADAMA, araka ny filazana, dia namory ny tafika. Ary dia nananipny Andriananalibetany tao Isandra. Ka dia niampita hatragny izy.

Ary raha ny tena niboahan-dRADAMA, nitondrany ny tafika dia nahazo iroy tany Homatrano. Dia agny Homatsazo ro nisehoany izay. Avy dia nahazo ity tany iroy andafy andrefana ro, dia Ivohimena izay.

Ary eo dia nitohy veo ny tafik'i RADAMA. "Ilazao hoy I izao olo ao Ifandana izao fa avy hoe RADAMA. Ka raha vao tsa hagne-ky ihany izao olo izao dia hanare agnany". Nefa dia mbola nanda ny tao Ifandana.

Ary dia roso hategany azy ny tafik'i RADAMA. Vao niro-rognana ao Mananantania izy, dia ao misy seranana fitana. Koa noho ny maha fahiny azy ireo dia satria, satria ny taty tsa nagratoro ny lala-fitana.

Ary dia tao Ankarafan'Anankarany tao no mitana ny tafiky RADAMA, ary dia tojo fahatsihiana hokoa, satria tsa mahalala tany.

Tamin'izay dia ef'ny nanao ny taty Ifandana, ka fiadiana tsotra, satria fasika no vanderina any an'ny mitaonina egnny ambony egnny. Tsa mba nanana besy na tafendia tamin'izay fotoana izay.

Avy ao amin'ny ilay Anankarany Andrefana ao dia misy vato misalampy izay, ao iankara imany. Saingy efa nanaraka ary ny fasika mahamahay dia noboriska ny tafika ka toy afika niakatsa tao. Ny torabato mamely avy ao ambony. Ka na dia nisy asa tifitsa nataony, dia tifi-dagnitsa ihany any tsy nisy volony, satria nisy jomakatolahiny be tao izay nista-han'ny clo kea zo.

Kanefa, tamin'izay fotoana izay, imo tovoavavy sy tovolahy maro tamin'io toerana io, ka fantany fa tsy maintsy fahavoazana ihany amin'ny farany dia nijeripitanta azy rehetra. Ka nanao farahy izao dia tohabe fa tsy maintsy fa maty ireo : "Ha ! Ha ! hoy" Dia nivarigna azy. Dia nampy ny taty azy, ary izay ho azon'ny Ambaniandro, ka hanombo an-dR. AM.

Ka rehefa hitan'ny taty fa io sarotra ny ahazoana an' Ifandana, dia nanao toko telo ny niasamila ka nanao fahirano. Ny toby voalohany dia tao Anankarany tao I Anankarany, ary roa anankarany taloha, fa hadiño iny. Ny tafika faharoa dia tao Andrefana ; izany nisy ala kininina ambony Avaratsa Anankarany iny. Ary ny tafika fahatelo, nipetraka tao Bevoalavo izany natao hoe Manokisao tamin'ny fotoana taloha : aty Atsinanan'Ifandana in.

Ary eo indrindra RADAMA no niarigna, ary eo izy ro name-
latsa lay nipetrahany. Ka niandry izay nidina avy any Ifandana,
ka igny ro tafiriny. Izany hoe dia nanao fahirano, tamin'ny sakafy,
indrindra fa ny rano. Ary tamin'izay ro niboahan'ny fiteny hoe :
mifampihinan-jaza ! Satria ny sisa tsa maty sy noana noho ny tsy
fisian'ny sakafy, dia ny zaza hoe ro nohanina, araka ny voalaza.

Ary dia naharitra fotoana maro no nanao fahirano tao
Ifandana RADAMA.

Ka tamin'ny fotoana namelaran-dRADAMA ny tranolainy tao
Bevoalavo dia nisy voalavo marobe tokoa tamin'izay fotoana izay.
Ary dia trobatrobaka daholo lehe raha tamin'izay ka dia raikitsa
ny anarana hoe Bevoalavo.

Ary tato ariana, rehefa tsy hitan'ny olo koa izay azony
natao, dia farany babo ny sisa tsa mate.

Ea ny koa dia naraikitra hatramin'izay fa tsa i Malandy
koa ny anaran'io vohitsa io. Izay anarany hatramin'ny voalohany :
Malandy ; fa tamin'ny nanafin-dRADAMA azy io indrindra no naha-
Ifandana azy. Ary dia raikitra hatramin'izay.

0

0

0

0

Mizara roa ny tanà tao Ifandana taloha. Dia ny tany
ambany taroy. Ary ny tato ambany andrefana dia nisy jomà nalalaka
be mihitsy ary homby olo maro.

Fa ny tagny ambonny izao dia vitsy ro tagny ; vitsy ro tonga agny.

Ary ity joma 'toy dia nisy olo marobe. Ao ro nisy ireo taola niavosa marobe. Amin'izao fotoana izao dia sahala amin'ny zezika mihitsy izy ao. Fa talohaloha, tamin'ny andron'ny fanjana-hatany dia mbola be mihitsy ny taola be tovoony : hatramin'ny haran-doha, ny taola-pe, ny taola-sandry, ny taola-tratra. Ary izao izy, noho izy ireo efa mihalevona, di mody vovoka aby.

Nisy ihany koa ireo sisa tsa mate no niferiny any Imerina ka nandevoziny.

- RAHERIMANDIMBY J. Eugène -

(Ambalamanandray/Anjoma)

- 4/5 novembre 1978 -

I F A N D A M A

Araka ny lova tsofina re dia avy ahy avaratsa ny tafika nentin-dRADAMA. Avy ao Vatoavo ro nombany : dia nahazo an'i Maro-parasy. Dia nitoby tao Beravina-Filasina, tao am-bavarano tao.

Tane be akondro iny saha iny ary ny ravin'akondro ro nampiasay, natao lovia nihinana, ary dia izay ary moa no nahatonga ny anjaran-tany hoe : Beravina mandrak'ankehitriny satria nibotry sy niavoavo be tokoa ny ravy nihinana tamin'izay fotoa izay.

Avy eo dia nianan-tsimo ny tafika ary dia nita ny varavaran'i Manaiataña, izay natao hoe koa Ampitatafika.

Avy eo dia naitaraka ny tazo mianan-tsimo, nahazo an'i Manambolo iny, ka dia nivadika aty atsinana, ao ambany avaratr'i Vohimena ao.

Nandalo an'i Vohimarina dia nomba ao andrefan'Ankarimaso (Ambohimandroso). Tsa niakatsa tao ny tafika fa dia ny maso ro nian-drandra iny ambony iny (Ankarimaso !).

Tao ambany avaratry ny tanàna no lala nombany vao namonjy an'Ifandana.

Tany sarotsa io Ifandana io, satria hara-bato ro hita ao. Nisy fahi-bato natao manda mamodidina, ka ny ampela nitaom-pasika ary ny vatan-dehilahy nitaom-bato hatao fiarovan-tegna.

Fahitrano no nataon'ny miara-milan-dRADAMA, ary dia ny mosary ro tena fahavoazana nahazo ny mponina tao Ifandana.

Marobe ireo vahoaka azo sambotsa, ka notanahindoha ary dia feno rà in'ny vavaranon'i Manakiataria in'ny tamin'izay.

Na teo aza ny tora-bato sy ny tora-pasika nafana nandrahoa nataon'ny mponina, dia fahirano no nahazoana an'Ifandana. Rehefa tapitsa ny vato sy ny fasika teo ampelan-taria dia namoy fo ny olo, ka naleony nigebo aty ambany ho mate, toy izay hatao sambotse hanompo.

Dia izany no naha-Ifandana io tany io, satria nandà ny fanompo nohon'ny faharesea, ka naleony namono tegna.

Na dia izany aza, dia marobe ireo olo avy amin'itoy tany manodidina itoy ro azo sambotsa, ary dia tongan'ny miaramila an'ny Imerina an'ny, hatao andevo.

- RAHOVALAHY Albert -

(Sahamasy/Ambalavao)

- 7 Novembre 1978 -

MIHOFINA I VOHIBATO

Naharikoriko an'ANDRIAMBELONANDRO sy RALAINONY ny namomezan-dRADAMA andRARIVOARINDRANO ny taniny sasany atao Tsienimparihy. Indrindra fa RARIVOARINDRANO nanao lanonam-be tany Vohitsaombe, renivohitr'i Vohibato, ho fifaliana noho ireo tany azony tamin-dRADAMA ireo.

Dia namory tafika indray ANDRIAMBELONANDRO sy ANDRIAMBELAZA. Nantsoin'izy roalahy hanampy azy : ANDRIANDOMAIVOLA tao Ambohitsavo (Lamosina) sy ANDRIANONIBE tao Vatoavo-Kimaoly. Nisy tafika nentin'ANDRIAMPONOLONA avy ao Lalananindro nanampy azy koa.

Voatery tao am-povoany RARIVOARINDRANO ka niantso vonjy tany amin-dRADAMA. Taitra RADAMA noho ny didohan'ireo Andriana mpirahalaky tao Vohibato.

Nalefany RAMADITRA hitarika indray ny tafika ho any Betsileo. ANDRIAMAROVANGO tao Lalangina namory tafika koa hanampy ireo nentin-dRAMADITRA. Tao Vohitsaveotsa ANDRIAMBELONANDRO sy ANDRIAMBELAZA no nitazana ny fihetsiketsiky ny tafika nalefan-dRADAMA. Kanjo rehefa hitany fa nanatona ny fahavalo, dia nitsofoka koa tany an'ala izy roalahy ka namonjy ny mandavato fiafenany tany Andrarambina.

Tsy nanaiky ny Ambaniandro mihitsy ANDRIAMBELONANDRO sy RALAINONY.

Nanohitra mafy ny tafi-d'ANDRIAMBELONANDRO nentin'ANDRIANDOMAIVOLA tao Ambohitsavo na dia efa nisitrika any anaty ala ny tompon'ady. Nitodi-doha niankandrefana ny tafika Ambaniandro ka tojo ilay Andriandahy nikatrakatraka teo Ambohitsavo. Norarafany ampingara-tra ny miaramilan-dRADAMA ka ripaka nanao filamak'ahi-bary. Namely mafy RAMENA sy ANDRIAMAMBAVOLA kapiteny tamin'io ady io. Ery Ambatondrampanenona avaratry Timany ny tafi-d'RAMENA no nilasy ; ny an'ANDRIAMAMBAVOLA efa mitoby eo Manalafady ambany avaratra atsinanan'Ambohitsavo (Lamosina). Fa ANDRIANDOMAIVOLA kosa naka bô teo amin'ny vato anankiray no namely vary raraka tamin'ny basy fahana ambodiny ka nihintsakintsana sy nida-bodaboka teny amin'ny fiakarana ny miaramila Ambaniandro. Io Andriandahy io dia varatra be raha hitifitra fa sady manavia ro manavanana, ary tsy mivaona fa izay tondroin'ny vava-basiny dia may.

Lazain'ny tantara fa fony izy mbola tovolahy ka nandro lefona tany Nena any Mananatanana, dia nisy voay efa nanirian'ny bararata ny lamosiny, hoy ny be filaza zavatra. Tena nasiaka mihitsy io voay io ka efa olona an-polony no nateliny nataony sakafo. Nilazàna ANDRIANDOMAI-VOLA fa tsy azo androana io rano io fa misy voaibe masiaka. Natoky ny fahaizany mitifitra izy ka nandray lakana hahita ny asan'ilay voay. Tonga tokoa ilay biby ka mbola lavitra dia efa nitanatana ny vavany. Noriatan'ANDRIANDOMAIVOLA tifiitra amin'ny masony havia ka nivoaka amin'ny masony havanana. Nokapohin'ilay voay ny rano ka nitsipy any antanety mbamin'ny lakana nitondra ny Hova. Nefa maty ihany ny biby, ka dia ny ombalahin'ifin'io no navotany nataony fanafody fanampin'ny ody basiny.

Tamin'io ady teo Ambohitsavo io dia folo lahy ny mpitambasiny : ny sasany mamahana, ny sasany manolotra, ny sasany mandray ny efa mipoaka sy manipy azy eny amin'ny mpanahana indray. Nony efa ela be no nitifirana dia vizana ka nivonto ny sandriny, dia notohanana no nahay nitifitra.

Roanjato mahery ny miaramila no voalaza fa maty tamin'io andro io. Miakatra ihany ireo kijeja sisa namonoana. Tafiditra aloha tao Ambohitsavo ny tafi-dRAMENA. ANDRIANDOMAIVOLA kosa nivoaka tao an-tanàna, niakanjo rongony tori-mena sy nanao salaka landy. Nifanojo amin'ireo miaramila Ambaniandro efa naimbo rà teo an-dozoka, nefa tsy fantany. Dia ilay Rafotsibe tratrany tao no nanotaniany hoe : "Aiza no nalehan'ANDRIANDOMAIVOLA ?" -- Iny tojo anareo tao an-dozoka iny no izy, hoy Rafotsy. Notadiavina dia azo sambo-belona tao am-bodivato, ny masonry efa mivalo-mena voan'ny setroky ny vanja.

Dia notapahina ny lohan'ANDRIANDOMAIVOLA. Nambolena amontana ilay toerana namonoana azy ka nidoroboka be ilay hazo manan-tantara mbola ao ihany nefa voan'ny doro tanety isan-taona ka efa mihintsankintsana sy mihamaina ny rantsany. Eo amin'ny tanety ambany avaratr'i Lamosina io amontana io.

Talohan'ny hialàny aina dia nobodroiny io tany io fa tsy azo hitsahin'Ambaniandro, tsy isatrohana kasika ary tsy azo anaovana dreisy. Dia atao hoe : Tsianaovandresy io tany io mandrak'izao. Ka mbola matahotra ny bodron'ny tany dia tsy misy Merina sahy manorina fambolena sy fiompiana eny amin'izao andro izao, na dia toerana malalaka sy lonaka aza iny faritr'Ambohitsavo sy Lamosina iny.

Tsy nikendry velively ho nanafika tao Ambohitsavo RADAMA. Fa noho ANDRIANDOMAIVOLA nantsoin'ANDRIAMBELONANDRO hanampy azy dia izy no notodihiny rahefa nitsoaka any Andrarambinina ilay Mpanjakan'i Vohibato. Na dia Zafimahatamàna aza ANDRIANDOMAIVOLA teo Homantsazo dia maty noho ny fiarovany an'ANDRIAMBELONANDRO sy ANDRIAMBELAZA Zanakantara tao Vohibato, ka dia tafiditra amin'ny tantaran'i Vohibato ny tantarany.

- RATONGAVAO -

(Fianarantsoa)

- 31 Octobre 1978 -

AMBOHIMANDROSO

Taloha dia Ankarimaso no anaran'Ambohimandroso. RAMAROLAHY no anaran'ny Komandy lehibe tao, tafara ny fahirano nataon'DRADAMA tao Ifandana.

Vohitra avo dia avo izy io, ka mahatazana ny manodidina rehetra. Ary dia ao no natao voelana (renivohitra).

Raha misy fahavalo tonga manafika, dia asia afo aby daholo ny vohitra manodidina. Koa raha avaratsa ro ahitana ny afo, dia fantatra izay fa avy avaratra ny fahavalo ary dia miomana soa ny ao antanàna.

Isan'andro, isan'alina dia misy miaramila izay natao hoe : "zatolahy monina" tao an-drova. Io ro natao hiambina ary hitily ny afo isan'alina.

Koa raha misy ny afo, dia tsofina izay ny antsiva, velezina ny hazolava, hiantsoana ny vahoaka ao Ikianja, hanomanana ny fiadiana sy ny fiarovateña hafa tokony hatao.

Tamin'izay, dia tonga nanorim-poneñana tao Ambohimandroso koa ny Misionera anglisy LMS. Misiona protestanta io. Taty afara dia tonga koa ny misionera Katokika ; tao koa ny fampianarana nataon'ireo misiona roa tonta ireo. Dia tonga tanàn-dehibe ny tanànan'Ankarimaso fahizay. Nanjary renivohitra nalaza. Dia raikitra ny anarany hoe : Ambohimandrosolaza, izay nohafahezina tsotsa hoe : Ambohimandroso.

Maro ireo mpianatra tonga niofana tao Ambohimandroso ary dia tonga olo malaza, na tao amin'ny fiangonana, na teo amin'ny fitondram-panjakana, ary teo amin'ny raharaham-barotra koa.

Nikohizana mihitsy ny fahaizan'ireo mpianatra nivoaka avy tao Ambohimandroso, ary saika avy amin'ny seritany sarifahafa. Misy koa hatrany Imerina, izay zamaky ny mpanana tonga mandrato fianarana tao Ambohimandroso.

Niantomboka tao amin'ny Kolejiny "Efapolo lahy" ny fianarana ; dia mitohy any Fianarantsoa, ao amin'ny Kolejy ao amboly avaratra ary dia mifara any Ambohipotsy, any Antananarivo.

Maharitra ho efatra taona ny fiomanana ho katekista tao Ambohimandroso. Dia mitohy dimy taona ao Fianarantsoa ary dia mivoaka ho evangelista.

Misy koa ireo izay manohy any Antananarivo ary mandalim-pahai-zana amin'ny Soratra Masina.

Raha ny fianarana eo amin'ny ankapobeny no jerena, dia niatomboka hatramin'ny Kilasy abidy ka hatramin'ny Kilasy voalohany no tao Ambohimandroso.

Avy eo dia manohy eny Fianarantsoa, mba hanaraka ny fianarana amin'ny Sekoly ambaratonga ao Ivohidaky ary manomana ny diplaoman'ny C.E.S.D. teo aloha, izay natao hoe koa "première série". Ary dia mifara amin'ny fanomanana ny diplaoman'ny "2ème série", na ny C.A.F., ka ho "mpampianatra breveté".

Malaza toy izany ny tanànan'Ambohimandroso teo aloha. Hita tao aby daholo ny loharanori-pivoarana rehetra : ny fiomanana ho miaramila tamin' ny andron'ny "Zatolaky monina", ny fitaizana aram-pinoana ary ny fianarana ankapobeny.

Tao an-tampony tao, avy ao avaratra no misy ny Rovany Komandy, sady governora solotenan'ny Andriamanjaka. Tao ambany andrefana kosa no nisy ny mponina marobe, ny trano fiangonana protestanta roa tonta, ambony sy ambony nohon'ny hamaroan'ny mpiangona ary ny fiangonana Katolika.

Aty ambany avaratra indrindra, eo am-pototry ny vohitra, no nisy ny toerana malalaka voafantina nanaovana ny fanomanana aram-pahatanjahatena ireo miaramila "Zatolahy monina" izay nalaina tamin'ny vohitra manodidina.

Nisy manda rarivato roa sosona no namefy ny Rova manodidina ary vavahady roa ihany, ao avaratra sy ao atsimo, no hany azo hidirana ao an'dRova.

Fa ary ambany atsimo kosa dia mitoman-davana midina manaraka ny arabe mianan-tsimo no nahitana ny tranon'ireo Ambaniandro mpanana tonga nanorim-ponenana tao Ambohimandroso. Ary dia nihasana ny tao-javatra maro : mpivarotra lamba landy, voahangy ary sira, mpivarotr' omby sy mpanao dabok'andro, mpanefy sy mpaniboly vary ary fary koa aza.

Varotra sy fambolena ary fiompiana no tana natao anton-draharaha. Ary dia nisy tsena nalaza tao amin'ny topan'ny tanàna atsimo, ka isaky ny asahotsy no andro tsena tao.

Tao atsimo tao ihany koa, tao amin'ny ilany andrefana no nisy ny Station'ny Misiona L.M.S. ; tao koa ny Sekoly, ny kilasimandry ary ny Kianjan'ny Efapolo lahy tamin'izay.

Nalaza tamin'ny faritany manodidina ny tsenan'Ambohimandroso, ary dia nahitana koa ny vokatra avy any an'ala, hatrany amin'ny Tanala izay mbola anisan'ny faritra iadidian'ny distrikan-piangonana tao Ambohimandroso tamin'izay.

- FAECVALAHY Albert -

(Sahamasy-AMBALVAO)

- 8 novembre 1978 -

NY TOEN-PIAINANA
TAMIN' NY FOTOA FAHA-AMPANANERO

A - NY FANOMPOMAN' ANDRIANA

Maro koa ny vokatr' Imerina no tonga lalam-barotra ho any Imerina, ary nalefa any Antananarivo ho fanatitra ho an'ny Andriana, toy ny vary ary dia tao Ampano no toerana nalasa natao fanotoam-barin' Andriana.

Nisy fandoavam-bary isan-paritra, ka ny fahaenim-bary isanketra no anjaran'ny fianakaviana tsirairay avy. Aterina any Ampano ny anjara vary, ary nisy koa faneniren'olo nahary nanoto ny vary, izay samy mianto-tena tsirairay avy.

Izany indrindra no nahatonga ny fitenenana hoe : "Totovarin' Ampano, ka takao re koa goda, ka takao hita koa savo", raha miteny ny fidobodobokin'ny fanoto izay toy ny varatra mipoaka ary ny hamaroan'ny ampombo izay toy ny zavona matevina.

Tao Ampano no nasiana io toeram-pitotoam-bary io nohon'ny hamoran'ny lalana mankan' Imerina ary no izy toerana am-povoan'tany rahateo, satria ankaiky an'i Fianarantsoa izay foiben-toeram-pamaharana aty amin'ny faritra atsimon'ny Nosy.

Mafy dia mafy ny fanompomana tamin'izany fotoana izany, indrindra fa tamin'ny faritany Atsimo.

Maro ny vahoaka no tsy nanao-kohanina, nefa ny famoriana ny varin' Andriana sy ny fanotoam-bary tany Ampano tsy maintsy atao. Tamin' izany no nahatonga ny fitenenana hoe : "Mafaralahy ro kiry dila, ka Ranaivo kiry lohavary".

Izy roalahy ireo no Merina voantendrin'ny Andriana hi-komandy ny fanotoam-bary tao Ampano, ary olona tena nasiaka tokoa satria na dia ny ampombo maleny sy ny lohavary aza dia tsy no azon'ny olona entina mody mba ho hanina, nohon'ny mosary nahazo azy ireo.

Ary ireo ampombo maleny sy lohavary ireo koa dia natokan'izy roalahy mpikomandy mba ho haniny, nohon'ny tsy fisian'ny vary hohanina tao an-toerana.

*

*

*

B - NY VAROTRA SY NY FAMBOLENA

Tamin'ireo entam-barotra tonga avy any Imerina niditra tao Iarindrano dia nahita :

1°/ - ny sira avy any Masindrano (Mananjary) ;

2°/ - ny lamba sogà sy ny lamba somizy ;

(ho an'ny vehivavy manan-kaja na ny vadin'ny Andevohova) ;
tao koa ny vary sy ny fary natao toaka tamin'iity vavaranon'i **Nanokotana** iny, ka natao hoe "barisa" tamin'izay fotoa izany.

Maro ireo Ambaniandro tonga hatraity Imerina ro nahorim-pone-
hana taty Iarindrano. Nandray azy ireo ny hova RARIVOARINDRANO, ka
nanome azy 'reo tane hambolena ambatry. Tahak'izay io tane ao Tombama-
hery io, ao andrefan'i Maroparasy, izay natao tanin'Ambatry ny Andriana,

ka nahita famorpoa n'izany tokoa bamin'izany fotoa izay. Izay ro nahatonga azy hoe : Famorpoa, satria ny tane mahery azy ny asa terivozoña tsy maintsy atax. Famorpoa noa izay ?

Nisy koa ireo Ambaratany sasany izay nahazo tane tamin' ireo andevohova teo an' toera, ka nanao toera fambolan'Ambatry hafa koa, dia iny toera namodirina an' Ambalanao iny izay. Nisy koa hatrany Borontsako ahy, iny Ambaratany noa koa.

Tamin'izay dia voalaza ho fari-tr' Iarindrano aby daholo itoy faritra atsinan' any daholo itoy, hatrany borontsako aby iny ka nahazo an' iny atsinan' i Pitsarantsoa aby ity. Any dia any nanao ny anjara hetrany aby daholo, hafa ho an' ny Ambaratany anjaka ahy Imerina, izay natao hoe koa hafa an' **TRARIVOARI-TRARANO**

*

*

*

C - NY FANAFIHY MISIONERA L.M.S.

Taty afara izao, tamin'ny nahatongavan'ny Misiona L.M.S. tao Ambohimandroso izay, dia nanao iny Misiona ho any koa io fizaran-paritany io. Tamin'izay ro nahita tao Pitsarantsoa ny fianonana'Am-balavao niadidy an' Iarindrano, ny fianonana'Antanobiriky niadidy an' Ilalangina.

Handroso hatrany ny asa'ny Misiona, ka nosaraina roa ny fari-tr' Iarindrano : tamin'izay ro nahita koa ireto distry efritsa ireto, dia Ambohimandroso, Ambalavao, Tsienimpan'ny Ambaratany ary Iarindrano atsinana dia ao Alakamisy-Itenina no naniavin'ny fianonana tamin'izay.

RAHOVALANY Albert
(Solomasny/Ambalavao)
- 8 novembre 1978 -

LISTE DES "CLANS" OU EOKO

PIRAISANE DE : ANJONA

N° d'ordre	Nom du clan
1	Mahaditsa
2	Rozafy
3	Otaray
4	Tranovondre
5	Bongo
6	Sakalava
7	Zazanite
8	Tsimandehavitsy
9	Zafindrerazey
10	Kalatsara
11	Ombazy
12	Mokomaly
13	Kina
14	Mihafy
15	Tsieninaskoho
16	Rotamboho
17	Malandy
18	Rodiva
19	Potamy
20	Vohimay
21	Samboroa

FIRAIANA DE : ANDRANOVORIVATO

n° d'ordre	Nom du clan
1	Zazamena
2	Voainty
3	Tambhotsa
4	Zafieke
5	Otaray
6	Tsiataha
7	Sarboroa
8	Tokanasy
9	Bedia
10	Zafindraraoto
11	Memodila
12	Manindrilaty
13	Fahira
14	Sozany
15	Bongo
16	Kalatsara
17	Seva

FITAISANA DE : ANTONIHANDROSO

N° d'ordre	Nom du clan
1	Sakalava
2	Kina
3	Ambohotany
4	Tsivaky
5	Mahamanina
6	Maromaintso
7	Kombolary
8	Maromena
9	Bedia
10	Rotaia
11	Romangidy
12	Voainty

FIRAISSE DE : AMBOHIMAHANASINA

N° d'ordre	Nom du clan
1	Vohinay
2	Zafindraisa
3	Nedia
4	Otaray
5	Bongo
6	Zafindrarezay
7	Rearbe
8	Rofito
9	Malaho
10	Monga
11	Mongahana

FIFAISMA DE : ALAKAMISY-ITENINA

N° d'ordre	Nom des clans
1	Rosalazana
2	Soazany
3	Kalatsara
4	Sambaoa
5	Tarifolo
6	Tokaomba
7	Marcaitso
8	Kafinandriana
9	Tsiataka
10	Tambanivahy
11	Marolahy
12	Otaray
13	Lehasina
14	Alamainty
15	Kalahova
16	Marofy
17	Saramana
18	Sazafotsy
19	Tranovondro
20	Andrianaby
21	Tokamiandry
22	Tafieka
23	Tambohitra
24	Nedia
25	Brabe
26	Ronahaditra
27	Alamarina
28	Soeva
29	Nanodila
30	Tandohavohitsa

ETAISIINA DE : I A R I N T S E N A

N° d'ordre	Nom du clan
1	Tearivotsa (Zafindrabetaro)
2	Saha-Tsiankamamy
3	Kina (Zafimaharitsa)
4	Hatakata-Tsiombitamboha
5	Patakata-Marofotsy
6	Toko-Soahasy
7	Zafimpanondranana
8	Zafimatahimana
9	Bemahalanja
10	Marofotsy
11	Ambatomalana
12	Lazokoaminandria
13	Romiha
14	Zazamainty
15	Hokomaly
16	Tsito
17	Zafindriantsilo
18	Sakalava
19	Samboroa
20	Todia
21	Rognendake
22	Volaraza
23	Bongo
24	Mahafaly

FIRAISANA DE : F E N O A R I V O

N° d'ordre	Nom des clans
1	Tokampahy
2	Zafindraraoto
3	Zazamena
4	Zanakotaray
5	Hova fotsy
6	Zafimanely
7	Zafindramanaka
8	Zafimarosoa
10	Kalahova
11	Rabehova
12	Bedia
13	Voainty
14	Seva
15	Tranovondro
16	Maromena
17	Manbohitra
18	Zafimarozaha
19	Ambologny
20	Vilakatra

FIRAISANA DE : M A H A D I T R A

N° d'ordre	Nom des clans
1	Tranovondro
2	Samboroa
3	Otaray
4	Sohoke
5	Tokamasy
6	Tokamiandry
7	Alamarina
8	Zafindraraoto
9	Mihafy
10	Kotà
11	Alamainty
12	Vohimay
13	Kalatsara
14	Zafindraraazay
15	Mahaditra
16	Tongasoabe
17	Zafieke
18	Voainty
19	Malaho
20	Zazamena
21	Soarirano
22	Vatovory
23	Bengo
24	Mamodila
25	Kotà

FIRAISANA DE : MIARINARIVO

N° d'ordre	Nom des clans
1	Kotà
2	Tsiatoro
3	Sahave
4	Lambo
5	Mpanefy
6	Taivondro
7	Siradio
8	Tranovondro
9	kina
10	Rofito
11	Tsienisosoa
12	Vohimay
13	Zazafotsy
14	Vohidambo
15	Vovodrano
16	Tokamahafahitsa
17	Mokanafo
18	Zazatagnala

FIRAISANA DE : TALATA-ANDRANO

N° d'ordre	Nom du clan
1	Zafindraraoto
2	Otarey
3	Zazamena
4	Tambanivahy
5	Voainty
6	Toketsacka
7	Arabe
8	Seva
9	Tandohavohitsa
10	Mamidila
11	Tsiataha
12	Zafindrahova
13	Tokampahy
14	Maroafy
15	Maromangaika
16	Taifototsa
17	Vatovondrona
18	Kalahova
19	Soazany
20	Tamboho
21	Hoditsa
22	Marohariva
23	Bovoay
24	Maromaintso
25	Tokampehy
26	Rosaha
27	Zazafotsy
28	Lahiloha
29	Tanjoanala
30	Soamianala
31	Bedia
32	Tsimanoa
33	Taraivola

FIRAISAMA DE : V I N A N I T E L O

N° d'ordre	Nom des clans
1	Vohinasy
2	Kotà
3	Mahira
4	Malako
5	Polambo
6	Koropaka
7	Sahatelo

FIRASANA DE VOHITRAFENO

N° D'ordre	Nom des clans
1	Famafotsy
2	Kalahova
3	Sozany
4	Tranovondro
5	Otaray
6	Arabe
7	Tokanaomby
8	Mahaditra
9	Sohoke
10	Tokatsomba
11	Soarirano
12	Bazamena
13	Sakalava

LISTE DES SITES ANCIENS

FIRISINA DE : A N J O M A

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Montangovola	à l'Ouest	- Anara - Ambalavaokely
2	Vohitrosy	au Sud-Ouest	- Anaody - Soarano
3	Ifandana	au Sud-Ouest	- Ifandana - Iampody
4	Ambatomena	au Sud	- Ambatovory - Ambatoharanana
5	Vohitsaomby	à l'Est	- Anonoka - Ambalamahasoa
6	Avomalaza	au Nord-Est	- Avomalaza - Ambalavato
7	Angavo	au Nord	- Ambalatrobaka - Ankindondona
8	Ankazosoaravina	au Nord-Est	- Ambohibory - Manenoro
9	Ambohitsuavo	au Nord-Ouest	- Ambalavory - Ihoditavy

FIRAISAMPY DE : ANERANOVOR VATO

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Somaina	à l'Ouest	- Ambalamarina - Imanitra
2	Ambatosoa	au Nord-Ouest	- Santanambola - Marotahalaka
3	Fenoarivo	au Nord-Est	- Fenoarivo - Antsangy
4	Sahavagnana	à l'Est	- Ambalagnivo - Ampitsanganana
5	Atseboka	à l'Est	- Befaria - Moranitsipika
6	Ankaritsananana	à l'Est	- Ifemoriana - Ambalanierana
7	Amrainjato	au Sud-Est	- Ambalavaokely - Ambalavohimay
8	Vinanitsaharena	au Sud	- Ambalatsila - Ampasimbe
9	Vonihambana	au Sud-Ouest	- Antambolobe - Antambohovory

ETRAISANE DE ...

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Noms des villages proches du site
1	Ambohimalaza	à l'est	- Androtsa - Tsamirindry
2	Mahatsijony	au sud	- Amboasalay - Ambarake
3	Fierena	à l'Est	- Imatotsily - Amboava
4	Vohitsarivo	à l'ouest	- Soahamena - Amboamalivo
5	Vohimena	à l'ouest	- Amboasalay - Fidyala
6	Ankarinarivo	au Sud-Ouest	- Ioninarivo - Felimaha

FIRAIANA DE : AMBOHINOHAMASINA

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Angavaoa	au Nord	- Ambodinangavaoa - Iharondahy
2	Amboassery	au Nord	- Ikoka - Marovinany
3	Ankarinombo	au Nord-Est	- Ankarinombo
4	Itaola	au Sud-Est	- Itaola - Itodiantsoa
5	Lomaka	au Sud	- Ambohitrampanefy
6	Ankarimalaza	au Sud-Ouest	- Ambatovory - Lohafy
7	Vohidroa	à l'Ouest	- Ambohitanaana - Andohalanosy

FIRAISANA DE FENOARIVO

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Iagaro	au Nord	- Manamisoa - Ambalamarina
2	Andrenibe	à l'Est	- Andrenibe
3	Maroana	à l'Est	- Kilalo
4	Valaha	à l'Ouest	- Manoloitrony
5	Anjiva	au Nord	- Manamby
6	Anaviavy	à l'Ouest	- Mahavano
7	Ambalamboitra	au Nord	- Manamisoa

FIRAISANA DE ALAKANISY-ITENINA

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Midongy	au Sud	- Ambodisatry - Ambondrona - Tanifotsy
2	Sangasanga	au Sud-Ouest	- Anato - Tambohomandrevo
3	Vohitraivo	à l'Ouest	- Amboaramamy - Ambalamisaona
4	Anjanamahaso	au Nord	- Tambohobe - Andohatany
5	Ambohimamarivo	au Nord-Ouest	- Sendrisoa - Ambalavao
6	Anjanomanana	à l'Ouest	- Anjanomanana - Ampatsakana
7	Iakary	à l'Est	- Iakary - Ikalo
8	Ankazomalaza	au Sud-Est	- Ankazomby - Maikandro

PIRAISANA DE : MAHADI TRA

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Moralina	à l'Ouest	- Ambalavao- Andrenikibo
2	Anjanomanana	au Nord-Ouest	- Soatanana
3	Minongo	à l'Ouest	- Vatovihy
4	Ialatsara	au Sud-Ouest	- Tsinaiteaso
5	Maromiandra	au Sud	- Ambalatangy
6	Ankazosoaravy	au Sud	- Itampolo
7	Vohitsaveotsa	à l'Est	- Tsihoala - Andravindahy
8	Marefo	à l'Est	- Ambalavao II
9	Fanamea	au Nord-Est	- Antsandraza
10	Micongy	au Nord	- Amboditsitry
11	Taimboro	à l'Ouest	- Ambohibory I

FIRAISANA DE : MINIRIARIVO

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Magnevaony	au Nord-Ouest	- Nanamisoa - Fenoarivo
2	Vohivoay	à l'Ouest	- Vohimarina - Ambalamanenjana
3	Fangaihana	au Sud-Ouest	- Fangaihana
4	Anjalampona	au Sud	- Tambohobe - Soanataondrainy
5	Andohanisoa	au Sud-Est	- Andohanisoa - Fenoarivo
6	Ambohinaorina	au Nord	- Tsarasaotra - Soanatera
7	Valokianja	au Nord-Est	- Amindrabilby - Vohimarina

FIRAISANA DE : I A R I N T S E N A

N°	Nom du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Iarintsena	à l'Ouest	- Iarintsena - Tananomby
2	Anjà	au Sud-Ouest	- Ampità - Anara I
3	Ambohidragnanaka	à l'Ouest	- Befanory - Isoamenambe
4	Andchavolo	à l'Ouest	- Andohavolo - Antsomotsoy
5	Sakaviro	au Nord	- Ambalatsilalova - Malalia
6	Vohimanombo	au Nord-Ouest	- Ambalamahalova - Ampiafana
7	Manampy-Hajia	au Sud	- Anahimasy - Tambohobe
8	Kibando	au Sud-Ouest	- Anorimbato - Anara II
9	Manandrambato	au Nord	- Ambakoa - Ambalamahalova
10	Iharanary	au Nord-Ouest	- Ampatsakanbelo - Ambazoho

FIRAIANA DE : TALATA-AMPANO

N°	Nom du site	Location par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Mahatsanda	au Nord-Ouest	- Amboasary - Ambalabe
2	Iharanany	au Nord-Est	- Antako - Ikita
3	Ampano	au Sud-Ouest	- Vatolampy - Anjamana
4	Maneva	au Sud-Est	- Asana - Amboanjobe
5	Vohiposa	au Sud-Est	- Masotsara - Amboanivo
6	Iavinomby	à l'Est	- Lavatambina - Iavinomby
7	Lanqela	au Nord	- Sahamena - Sahalava-Ouest
8	Tanânaolo	à l'Est	- Marosambilo
9	Andreanaivo	au Sud-Est	- Ambatolahy - Ambalamarina

PIERRES DE : VOHINARINA

N°	NOM du site	Localisation par rapport au chef-lieu	Nom des villages proches du site
1	Vohinarina	à l'Est	- Ambalatsimifary - Andriamena
2	Ivohibe (Merinerina)	au Sud	- Ankindresibe - Ijoho
3	Ambokitsavo	à l'Ouest	- Ambalavaofaraka - Ianampo
4	Imahasoa	à l'Ouest	- Antsimainty - Antaniditra
5	Mamonionby	au Sud	- Andoharano
6	Itsifo	au Nord-Ouest	- Imahasina

TABLE DES ANNEXES

(I à C)

ANNEXE - A : Liste des Informateurs I à XVIII
ANNEXE - B : Recueil de Traditions orales XIX à LXIV
ANNEXE - C : Liste des clans ou "foko"LXXVI à LXXXVII
ANNEXE - D : Liste des sites anciensLXXXIX à C

Série «TRAVAUX ET DOCUMENTS»

- N° 1 - A. MILLE : *Index toponymique de l'Imerina (Madagascar)*. 1970, 127 p.
- N° 2 et 3 - A. MILLE : *Contribution à l'étude des villages fortifiés de l'Imerina ancien (Madagascar)*. 1970, 260 p. et 71 p.
- N° 4 - D. EVRARD : *Etude des collections muséographiques de l'O.R.S.T.O.M.* 1970, 104 p.
- N° 5 - D. EVRARD : *Catalogue des collections ethnographiques du musée de l'O.R.S.T.O.M. à Tananarive*. 1971, 338 p.
- N° 6 - P. PAGES : *Vakana Malagasy (Perles malgaches)*. 1971, 32 p.
- N° 7 - J. F. LEBRAS : *Les transformations de l'architecture funéraire en Imerina*. 1971, 124 p.
- N° 8 - J. P. DOMENICHINI : *Histoire des Palladium d'Imerina d'après des manuscrits anciens (Texte bilingue)*. 1971, 719 p.
- N° 9 - P. RATSIMBAZAFIMAHEFA : *Le Fisakana. Archéologie et couches culturelles*. 1971, 157 p.
- N° 10 - A. GEVREY : *Essai sur les Comores*. 1870, 173 p.
- N° 11 - J. F. BARE : *Conflits et résolution des conflits dans les monarchies sakalava du Nord actuelles*. 1973, 191 p.
- N° 12 - J. et R. POTIER : *Etude anthropologique d'une zone sucrière à la Réunion. Le Gol et son aire d'approvisionnement. s. d., 219 p.*
- N° 13 - M. C. GRIMAUD : *Contribution à l'étude du peuplement ancien de la région de l'Ankay (Madagascar)*. 1974, 153 p.
- N° 14 - F. FANONY - FASINA : *Dynamisme social et recours à la tradition*. 1975, 394 p.
- N° 15 - P. VERIN - CONRAD P. KOTTAK et P. GORLIN : *The Glottochronology of Malagasy speech communities*. 1975, 82 p.
- N° 17 - E. J. ANDRIAMANANTSIETY : *Tantaran'Andriamamboninolona*. 1975, 52 p.
- N° 18 - R. RAVOAVAHY : *Tetiaran'ny terak'Andriampanjakolona sy ny taranany misy ankehitriny*. 1975, 23 p.
- N° 19 - D. RASAMUEL : *Traditions orales et archéologie de la basse Sahatrendrika. Etude de sources concernant le peuplement*. 1979, 287 p.
- N° 20 - M. de CH. RADIMILAHY - G. HEURTEBIZE - D. RAHERISOANJATO - J. A. RAKOTOARISOA - S. RAKOTOVOLOLONA - RAMILISONINA : *La région de Didy (Fivondronana d'Ambatondrazaka) : Economie, société et culture*. 1983, 118 p.
- N° 21 - M. de CH. RADIMILAHY et D. RASAMUEL : *Contribution bibliographique en Archéologie*. 1982, 81 p.

Notre couverture : L'élevage des zébus est un des traits caractéristiques de la société betsileo. En effet, le zébu joue un rôle important dans les travaux agricoles, notamment dans la préparation du sol des rizières. C'est aussi l'animal de sacrifice par excellence dans les cérémonies rituelles, et plus particulièrement dans les «lanonana» ou grandes réjouissances familiales.

Cliché : Daniel RAHERISOANJATO